

METZGER SOMA

Köznemesi önreprezentáció a kora újkori Északkelet-Magyarországon

A heraldika bevonása a kutatásokba

Gentry self-representation in early modern Northeastern Hungary: The involvement of heraldry in research

Work on coats of arms to date has not drawn attention to the social historical utility of their subject. This study provides an insight into the self-representation of three wealthy gentry families with a long history in the region. The hypothesis of the work is that one of the richest and most varied sources of this social strata is the coat of arms seal imprints. Among the scattered sources of the gentries, they are almost the only ones that present a coherent picture. The main documents of the research are inventories, descent tables and sealed documents in the private collections of families. The study examines the intergenerational changes in family coats of arms from a social history perspective. The study presents and compares the families with each other and with the literature on the aristocracy in the field of genealogy-representation. The gentries do not copy the family trees of the aristocracy almost throughout the whole era, and in this area their representation looks passive. However, in the case of coats of arms, they engage in a conscious, consistent and varied activity.

Előjáróban

A nemességkutatás 1945-től 1980-ig tabutémának számított a magyar történetírásban. Az utóbbi években a majdnem négy évtizedes kiesés pótlásának egyik legnépszerűbb területe a nemesi önreprezentáció-kutatás¹ lett a kora újkorral foglalkozó történetírásban.² Amíg azonban a főnemességről számos írás megjelent, addig a köznemeség feltárása kisebb hangsúlyt kapott a szakirodalomban. Ennek egyik oka a köznemesek által hátrahagyott kisebb mennyiségű és a főnemességhez képest kevésbé jelentős darabokat felsorakoztató forrásbázis.

A főnemesség nagy részének szép számban megmaradt írott, épített és tárgyi örökségéből teljes családi szokások

láncolata mutatható ki, akár több száz évre vonatkozóan. Ezen keresztül nyomon követhetők a változó stratégiák és ezek egyéni, vagy strukturális okai is.

A kora újkori északkelet-magyarországi köznemesség önreprezentációját kutatva a legnagyobb problémát a főnemességnél tapasztalt ellenkezője: a források töredékessége jelentette számomra. Még a jómódú köznemesség levéltáraiban is ritkán maradtak fenn több egymást követő generáció által hátrahagyott költési listák, inventáriumok, ego dokumentumok stb., amelyek a reprezentációjuk egészét, annak egyes szakaszaival vizsgálhatóvá tették volna. Egy főnemes családehoz, vagy akár egyetlen főúr személyéhez hasonló kép megrajzolásához több köznemes család anyagának teljes feltárására van szükség. Ez esetben, a reprezentációs tevékenység szórványossága miatt példák egymás mellé állítását lehet elvégezni. Ezek azonban, ha így már mennyiségben elegendő forrást is nyújtanak, minőségben nem érnek fel főnemes társaikhoz. A különbség legjobban a reprezentációra szánt genealógiák esetében ütközik ki. Ezek a családi történettel kapcsolatos művek, díszes családfák a főúri reprezentáció alapelemei a 17. századtól kezdve, ennek ellenére a köznemesség levéltáraiban csak ritka esetben találkozhatunk velük.

A családok kiválasztása

A tanulmányomhoz három kritérium alapján választottam ki köznemes családokat. Buzási Enikő főnemésekkel kapcsolatos kutatásai arra hívták fel a figyelmemet, hogy a 17. század

1 A reprezentáció összetett, művészeti jelenségek és társadalmi funkciók jelölésére is alkalmas fogalmát Marosi Ernő foglalta össze a legteljesebben. Marosi Ernő: A reprezentáció kérdése a 14–15. századi magyar művészetben. *Történelmi Szemle* 27. (1984) 517–538.

2 A téma főbb szakirodalmi: Galavics Géza: A mecénás Esterházy Pál: Vázlat egy pályaképhez. *Művészettörténeti Értesítő* 37. (1988) 136–161.; Buzási Enikő: Önkép és múltkép. A reprezentáció színterei Nádasy Ferenc és a 17. századi főúri elit műpártolásában. Bp. 2024.; Szabó Péter: Jelkép, ritus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon. (TDI Könyvek 7.) Bp. 2008.; Koppány Tibor: Batthyány I. Ádám építkezései 1629–1659. *Történelmi Szemle* 27. (1984) 539–555.; Bubbyák Orsolya: Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-várkastély gyűjteményei. Bp. 2013.; Az Esterházy család és a magyarországi művelődés. Képek és szövegek a XVII–XIX. századból. Szerk. Knapp Éva – Tüskés Gábor. Bp. 2013.; Bóday Dalma: Reprezentáció és anyagi kultúra Thurzó György nádor bicsei központú udvarában. Doktori disszertáció. Bp. 2023.

közepi főnemesi reprezentációs „programok” nagyban költöttek a rendi identitástudathoz és politikához.³ Koppány Tibor pedig a felekezeti váltások hatásait mutatta be Batthyány Ádám önreprezentációján keresztül.⁴ Ezek tükrében először is, olyan földrajzi területet kerestem vizsgálatom helyszínéül, amely politikai és vallási tekintetben is jelentősen „érintett” volt a korszakban. Így esett a választásom a történettudomány által „hét vármegye” névvel illetett, a kora újkorban a Magyar Királyság és Erdély fennhatósága között ingadozó területre, ahol a „pártoskodás” és a vallási sokszínűség is dominánsan jelen volt. Másodsor, mindenképpen régi nemes családokat szerettem volna megvizsgálni, amelyek az egész korszakban jelentős szereppel bírtak a térségben. A harmadik szempont az volt, hogy olyan családokat válasszak, amelyek kellemes mennyiségű forrást hagytak hátra családi levéltáraikban. Habár negyedik kritériumként nem szabtam meg a vagyoni helyzetet, a rostán három olyan család ment át, amelyek mindegyike legalább pár évtizedig a köznemesség jómódú, felsőbb részéhez tartozott.

A magyar nemesség rétegződése

Ezt a köznemességben belüli felső társadalmi csoportot a *bene possessionati* megnevezéssel lehet a legjobban meghatározni, azonban a nemesi rétegződésről a mai napig nincsenek pontos információink. Jelen tanulmánynak nem célja a téma teljes körűjárása, de a köznemességben belüli számarányokra röviden érdemes kitérni, elhelyezve a három kiválasztott családot a helyi közösségekben.

A korszakra vonatkozóan három olyan, más-más kategóriájú országos felmérést ismerünk, amely a nemesi rétegződés kapcsán támpontokat ad. Az első felmérés egy 16. század közepi rovásadó-összeírás, amelynek adatait Maksay Ferenc publikálta.⁵ A Horvátországot, Szlavóniát és Erdélyt nem érintő, de széles, 10 500 családfőt magába foglaló felmérés alapján ekkor a családfők 0,3%-a 300-nál több portával rendelkezett, 100 és 300 közötti porta fölött 0,4%-uk diszponált és a még birtokos, de már 100 porta alattiak pedig 30,5%-ot tettek ki.

A következő, számadatokat bő kétszáz évvel később biztosító felmérés a Fónagy Zoltán által vizsgált,⁶ 1767 és 1774 között elkészült úrbéri tabellák voltak. Az 5600 földbirtokost rejtő, Erdélyt, Horvátországot, Szlavóniát és a Bánátot elkerülő felmérés 1,9% 5000 kataszteri holdnál több, 5,2% 1000 és 5000 hold közötti, valamint 15% 100 és 1000 közötti úrbéres földdel bíró személyt hozott elő.⁷ A Mária Terézia által elkészített úrbéri tabellák kapcsán fontos azonban

egy módszertani megközelítést tisztázni. Pálmány Béla szerint csak ebből a forrásból egy adott személy vagy család birtokrendszerére vonatkozóan nehéz pontos adatokat regisztrálni. A történész szerint ugyanis a világi birtokosok 19,41%-a – köztük öt gróffal – „még töredék” jobbágytelekkel sem rendelkezett, ezért ők ezekben az adatsorokban nem jelennek meg, értelemszerűen mégsem a földbirtok nélküli armálistákhoz sorolandók. Ugyanígy, a tabellákban szereplő személyek összes birtokára szintén nem derül fény, csak a jobbágyaik által lakottakéra. Wellmann Imre korábbi, Dunántúlra vonatkozó megállapítása szerint a forrásban felbukkanó személyek birtokainak tartozékai meghaladták a 84%-ot(!).⁸

A harmadik felmérés, amelyet Vörös Károly készített el,⁹ a nemesség vagyoni megoszlására vonatkozik. A „napóleoni háborúk idején hadba szólított nemesek” vármegyénkénti felmérése összesen körülbelül 36500 főt szedett össze, kihagyva a legszegényebbeket. Közülük körülbelül 5,5% keresett évente 3000 forintnál többet, 1000 és 3000 között további 3%, 1000 forint körüli éves jövedelemhez pedig 4,2% jutott. A maradék, több, mint 85% pedig, ellentétben az előbbiekkal, saját költsége helyett hadi közöltségen volt.¹⁰

A három felmérést az eltérő megközelítések miatt egyrészt nehéz összevetni. A különféle birtokrészek számát, a csak jobbágyok által lakott földterületeket és a keresetet nehéz egy síkra hozni. Másrészt egy olyan szociológiai módszertani korlát is határozza őket, amely miatt a korabeli státusz sem mutatható ki belőlük. Az önkényesen kijelölt *vagyoni* kategóriák ugyanis nem mindig vágnak egybe a helyi társadalmi rendeződésekkel.

Mindezek ellenére mind a három felmérés mutat aránybéli súlypontokat a társadalmi csoportosulást illetően. Az összes kidomborít egy szűk elitet, amelyet egy másik, hasonló méretű csoport követ. Vörös Károly felmérésén kívül a többen látható egy jelentősebb, de 30%-ot nem meghaladó középréteg, amely a teljesen leszakadó 70–80%-os¹¹ többség előtt áll.

A *bene possessionati* nemeseket leginkább a második és harmadik kategóriába helyezhetnénk el, ám ez hasonlóan nehéz feladat, mint például a földdel nem bíró armalista nemeseket összevetni a „hétszilvafásokkal”. A gyakran használt „kisnemes” műszóba a mai napig mind a két réteget beleértik. Míg azonban ebben az esetben a föld meglétének, vagy hiányának ténye vízválasztó, addig az „átlagos” köznemes és jómódú társa rendelkezhet akár közel azonos mennyiségű földdel és vagyonnal. A kérdés, hogy hol húzzuk meg a határokat. A *bene possessionati* „felfelé” könnyen bekategoriálható. Nincs felső vagyoni határa a csoportnak, csupán az különbözteti meg őket a főnemesektől, hogy címmel nem rendelkeznek. Az alsó határ meghúzására két kísérletet ismerek a szakirodalomból.

3 Buzási E.: Önkép és múltkép i. m. 363–364.

4 Koppány T.: Batthyány I. Ádám i. m. 539–555.

5 Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I–II. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 16.) Szerk. Maksay Ferenc. Bp. 1990.

6 Fónagy Zoltán: A nemesi birtokviszonyok az úrbérendezés korában. Adattár. I–II. (Magyar történelmi emlékek) Bp. 2013.

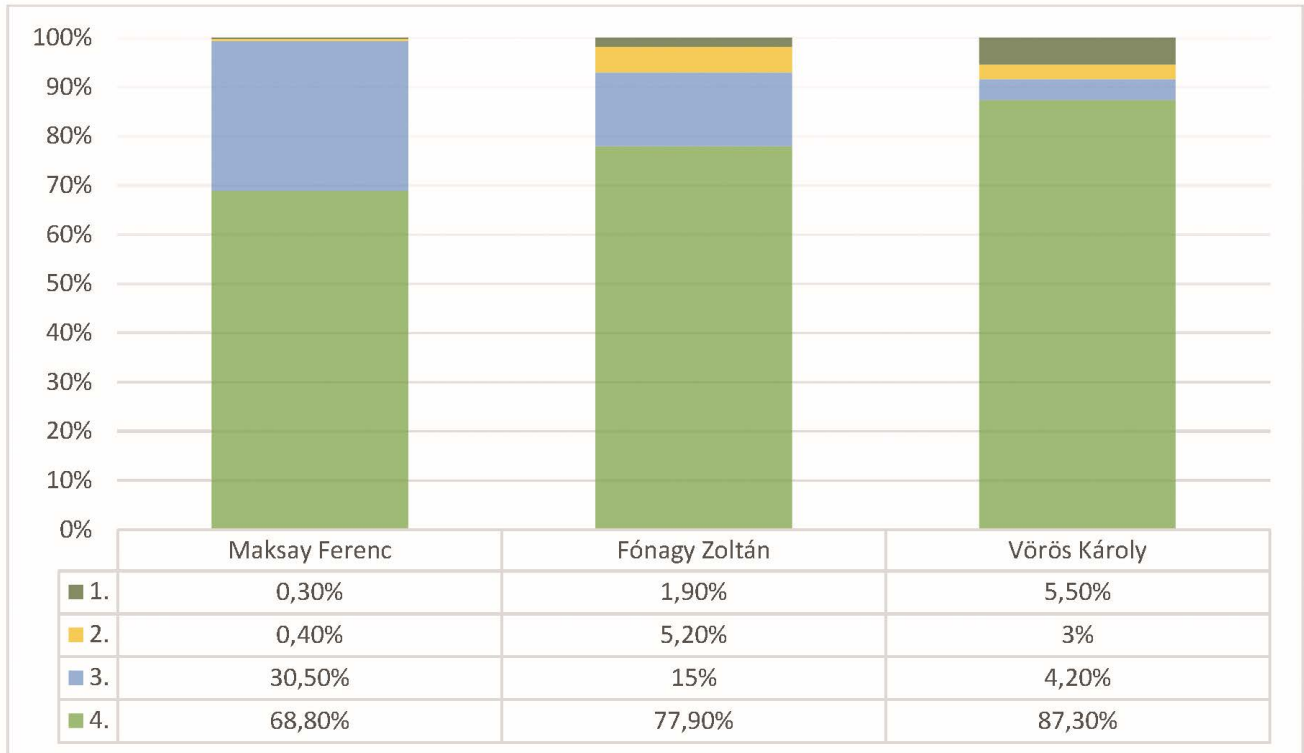
7 Ballabás Dániel: A magyar nemesség társadalmi tagolódása (16–20. század). In: Genealógia 2. Szerk. Kollega Tarsoly István et al. Bp. 2013. 11., 19.

8 Pálmány Béla: A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása (1686–1815). In: Mágánások, birtokosok, címerlevelek. (Rendi társadalom – polgári társadalom 9.) Szerk. Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter. Debrecen 1997. 74–76.

9 Vörös Károly: A magyarországi társadalom (1790–1848). In: Magyarország története 1790–1848. I. Szerk. Uó. Bp. 1983. 473–599.

10 Ballabás D.: A magyar nemesség. i. m. 21.

11 Ez a szám a felmérések függvényében változik.

1. ábra – A 16–19. századi magyar nemesség országos rétegződése a különböző felmérések alapján

Pálmány Béla azokra a nemesekre érti a *bene possessio-nati* fogalmát, akik a „nobiles possessionati (birtokos köznemesség)-gel” ellentétben „állandó konvenciók gazdatiszt(ek) et” alkalmaztak földügyeik intézéséhez.¹² Szijártó M. István, Somogy vármegyei kutatásai során szintén a köznemesség csúcán helyezte el a *benepossessionatus* nemességet. Ezt kiegészítette azzal a megfigyelésével, miszerint ezek a családok megyéken átnyúlóan kötöttek házasságokat, ellentétben más köz- és kisnemes társaikkal.¹³

Ezekon kívül, további módszertanként felvethető a misz-sziliseken szereplő latin és magyar címzések vizsgálata is. Az ilyen források a korabeli nemesség finom gesztusait, utalásait mutathatják meg a hierarchiával kapcsolatban.

A Werbőczy István-féle „una eademque nobilitas”, azaz „egy és oszthatatlan nemesség” elve látszólag korszakunkban már régen nem számított realitásnak.¹⁴ A tény, hogy az érintett három familia ehhez a kiemelt felső-közneemesi réteghez tartozott, még jobb kutatási alanná teszi őket a reprezentáció témájában. Főleg, ha figyelembe vesszük ennek a rangemelkedéshez legközelebb álló rétegnek a politikai súlyát. Szijártó M. István szerint a 18. század az ő főnemességgel szembeni politikai megerősödésüknek időszaka, amely a reformkori vármegyei dominancia előzménye.¹⁵

12 Pálmány B.: A magyarországi nemesség, i. m. 45–46., 77–78.

13 Szijártó M. István: Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről. Bp. 2006. 37.

14 Legújabbban a témában megjelent tanulmánykötet: A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán. Szerk. Máthé Gábor Bp. 2014.

15 Uo. 11–12.

A Becsky, Ibrányi és Kende család

A tasnádszántói Becskyek, Karácsonyi János kutatásai szerint a Zsidó nemzetségből származó ősi familia,¹⁶ amely a térségben ezen a néven 1441-ben már biztosan jelen volt.¹⁷

Becsky (I.) István, 1549-ben már komoly – korabeli szóhasználattal – „birodalmat” tudhatott magáénak. Szatmár és Közép-Szolnok vármegyében együttesen 116,5 porta felett rendelkezett, összesen hét községben, ezzel felkerülve a Maksay-féle országos lista 84. helyére, megelőzve többek között Sopron városát.¹⁸ Több mint száz évvel később, 1659-ben egy osztálylevél szerint legalább 45 porta és ennél körülbelül ötször több jobbágy, és/vagy zsellér felett osztozkodik kilenc családtag. Itt találkozunk először az „officialis”, tehát gazdatiszt szóval.¹⁹ Pálmány Béla, a bevezetőben kifejtett megkülönböztetését használva, a Becskyek *benepossessionatus*, jómódú nemeseknek számítottak tehát. Az osztálylevélben szereplő családtagokat nehéz beazonosítani, őket Nagy Iván pótlék-kötete sem jelöli meg maradéktalanul.²⁰ Az a (II.) Becsky György is az örökösök névsorában van – és

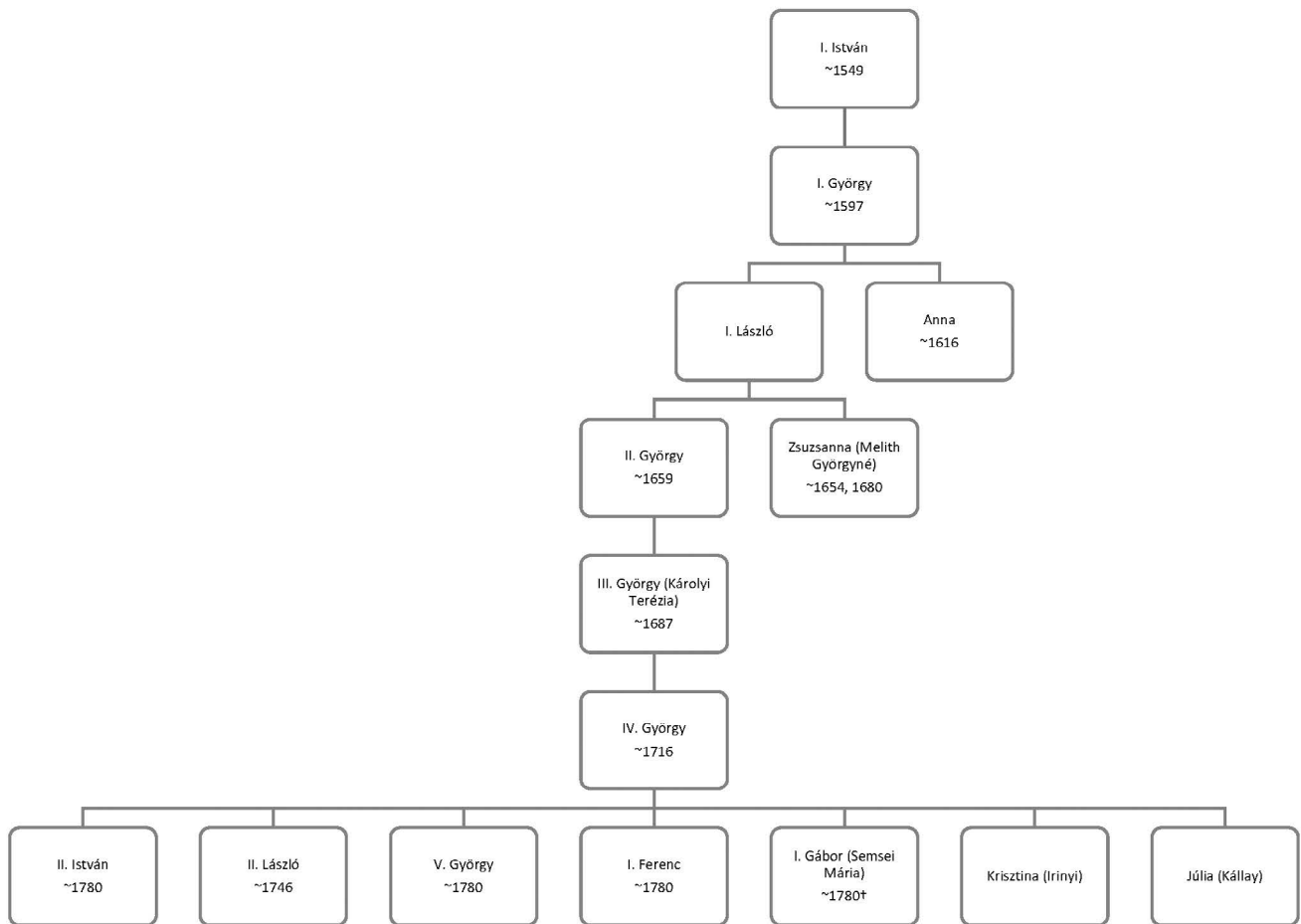
16 Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III/1. Bp. 1901. 161.; Uő.: A gróf Csákyak és Becskyek ősei. Turul 11. (1893) 109–110.

17 Zanthoi Bekchy lásd: Petri Mór: Birtokosok, családok története A–K. In: Szilágy vármegye monographiája. V. Szerk. Uő. h. n. 2003. <https://mek.oszk.hu/04700/04750/html/index.html> (letöltés: 2023. 10. 31.) o. n.

18 Magyarország birtokviszonyai i. m. I. 423., II. 745., 1081.

19 HU-MNL-OL-P 44-2.-29. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Becsky család]

20 Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XIII. Pest 1857–1868. I. 265–267.; Uo.: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pótlék-kötet. Pest 1868. 115–116.

2. ábra – A tasnádszántói Becsky család leegyszerűsített leszármazási táblája

Nagy Ivánnál a fő ág tagja –, akit Bagossy Bertalan és Domahidy István 19–20. századi helytörténészek a nagybirtokos nemesek közé soroltak az 1647-es portális összeírásban rájuk kirótt lovaskatona-tartás miatt.²¹ Ezen felül a Becskeyek egész korszakban meglévő jómódúságát erősíti az is, hogy a 18. század második felében megjelenő úrbéri tabellák között 31 községben látjuk visszaköszönni a család tagjait, érdekes módon egy megyén, Szatmáron belül.²² A tabellákban előtűnő atyafiak már Nagy Ivánnál is jól kivehetők és a nála látható (II.) György ágát²³ ismerhetjük fel bennük. A 16. századhoz képesti birtokcsökkenés ténye nem jelenthető ki, hiszen az úrbéri tabellák nem minden földbirtokot mutatnak meg.

A tasnádszántói Becskeyek vallásukat tekintve, hasonlóan régióbeli nemes társaikhoz, vélhetően a konfesszionalizáció idején protestánsokká váltak,²⁴ ugyanakkor Szirmay Antal

1810-ben már egy kőből épült római katolikus templomot talált Nagypeléken, a család sírboltjával, benne az egész épületet körülbelül a 18. század közepe felé építtető (IV.) Becskey Györggyel.²⁵ A család tagjai a kassai jezsuita gimnáziumban 1716 és 1737 között négy diákot tanítottak, köztük minden bizonnyal az előbb említett „Georgiust”, aki itt két osztályt is kijárt.²⁶ A fenti adatokból arra lehet következtetni, hogy a visszafoglaló háborúk utáni, protestáns köznemességet érintő katolizáció²⁷ elérte a Becskey családot is.

A família említett ága folyamatosan jelen volt Szatmár tisztikarának előkelő helyein. (III.) és (IV.) György a megye vezetői státuszát, alispáni tisztséget viselt, (V.) György, (II.?) László, valamint (I.?) Ferenc pedig főszolgabírók voltak a 18. század második felében.²⁸

21 Bagossy Bertalan – Domahidy István: Szatmár vármegye története. In: Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Bp. 1908. 462.

22 Fónagy Z.: A nemesi birtokviszonyok i. m. I. 496–500., 503., 508–512., 514–525.

23 Nagy I.: Magyarország családai i. m. I. 266.

24 Lásd ehhez még a Kiss Kálmán kortársainak emlékezetében élő képet a Becskeyek református múltjáról: Kiss Kálmán: A szatmári református egyház története. Kecskemét 1878. 82., 637.

25 Szirmai Szirmay Antal: Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete. II. Buda 1810. 201.

26 Barta M. János: A kassai jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1693–1694, 1753–1776). (Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon, IV) Bp. 2024. 506.

27 Bővebben lásd: Tarnai Andor: Rendiség és jezsuitizmus. In: A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. II. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1965. 399.

28 Nagy I.: Magyarország családai i. m. I. 266.

A Becskyekek a komoly tisztségek betöltése mellett és vélhetően ezekkel összefüggésben több helyi kiemelkedő családdal is ápolnak rokoni kapcsolatokat. (III.) György felesége Nagy Ivánnál a Becsky-családfában Károlyi Erzséket, a Károlyi-családfában pedig Terézként jelenik meg.²⁹ Az ekkor már bárói rangot szerzett család és ág tagja körülbelül a 17–18. század fordulóján élt. Megemlítendő még a 17. századból a briberi Melithekkel való házassági kapcsolat is. Közülük Melith György Becsky Zsuzsannát vette nőül.³⁰ A 18. században az északkelet-magyarországi köznemes irinyi Iriinyi és nagykállói Kállay család egy-egy tagja vett el Becsky lányokat.³¹

A vajai és ibrányi Ibrányi család múltja, hasonlóan a Becskyekekéhez, középkori ősökig nyúlik vissza. Erre vonatkozó adatként rendelkezésünkre áll az 1507-ben kelt címermegerősítő oklevelük másolata, benne az 1414-ben Zsigmond királytól kapott armális átírásával.³²

A család Ibrányi (I.) Miklós révén már 1549-ben komoly, 138 portából álló uradalmat tudhatott magáénak, mindezt két megyében. Szabolcsban 122-t, összesen hét településen és Szatmárban 16-ot, három községben, ezzel megelőzve Forgách Zsigmondot az ilyen típusú összehasonlítás terén.³³ Ezt a Miklóst az 1507-es oklevélben szereplő Miklóssal azonosnak tekinthetjük, miként Nagy Iván művében is egyetlen Miklós szerepel a családnál ebben az időben. Az ő leszármazása ismert és a belőle sarjadó családtagok a többi forrásunk személynevével azonosságot mutatnak.³⁴ Ilyen forrás például az a kiemelkedő 17. századi urbárium, melyet Miklós ükunokája,³⁵ (III.) Ferenc készített 1656-ban. A forrás az összes birtokának eredetére és az azon élő lakosok neveire és szolgálataira vonatkozóan értékes adatokat szolgáltat. A nemesúr összesen 64 községet sorol fel sajátjaként, benne a tisztartók neveivel, és ez a két tény azt a következtetést engedi meg, hogy *benepossessionatus* köznemesnek kell tekintenünk Ferencet.

Az eddigi gondolatmenetet követve, Fónagy Zoltán urbári tabelláinak adatait áttekintve, (I.) Károlyt és (III.) Miklóst, előbbi Ferenc dédunokáit³⁶ vizsgálhatjuk meg. Ők ketten, összesen 39 községben belül 71,75 telek felett diszponáltak.³⁷ Pontosan nem tudható, hogy a Ferenc-féle urbáriumhoz képest,

100 év elteltével mennyi birtok őrződött meg a családban. Habár ezúttal a két forrástípus összevethető lenne, számolni kell a jobbágyság esetleges elköltözésével, vagy halálával is a területeken, amelyek így megüresedhettek az idők során és az urbári tabellákban emiatt nem láthatók. A pontos adatok híján annyit állapítható meg, hogy nagyságrendileg a család megőrizte jómódú nemes mivoltát, a Becskyekekhez hasonló szinten.

Az Ibrányiak felekezeti hovatartozását illetően, esetükben már egy ágot megfigyelve a következőt állapíthatjuk meg. Az urbáriumot elkészítő Ferencnek ismerjük két halotti orációját, amelyből az derül ki, hogy a családfő református volt.³⁸ E téren változást felesége, cserneki Desseffy Klára újra házassága jelentett. Az új férj, szalai és tavarnai Barkóczy István szabolcsi főispán és hadvezér hatására mind felesége, mind pedig annak előző házasságából származó gyermekei a katolikus hitre tértek át. Az egyik fiú, (IV.) László, akitől a birtokok kapcsán említett Károly és Miklós mint unokák származtak, már vélhetően katolikusként élt tehát. Ezt erősíti az az adat is, hogy az ő korai, 1706-ban bekövetkezett halála után Rákóczi Ramocsaházy Györgyöt gyermekei gyámjává azzal nevezte ki, hogy a javak vigyázása mellett katolikus hitben nevelje őket. Idősebbik fia, (II.) Miklós³⁹ ekkor már asszesszor⁴⁰ és vélhetően ő az, aki 1702-ben és 1703-ban Kassán tanult a jezsuitáknál öccsével, (I.) Istvánnal egyetemben (1706–1707).⁴¹ (V.) László tanulmányairól nem tudunk, de minden bizonnyal testvéreihez hasonlóan ő is katolikus lehetett, ahogyan az egyetlen lánytestvér Julianna is, aki a kassai apácánál nevelkedett.⁴²

A család a vármegyei politikai élet részeként hasonló, bár kevésbé feltárható mintákat mutat, mint a Becskyekek. Az 1549-es rovásadó-összeírásnál megjelenő (I.) Miklóst Szabolcs vármegye alispánjaként ismerjük.⁴³ 1615-ben pedig (I.?) János szolgabírói tisztséget tölt be. A többi családtag feltételezhetően hasonló tisztségeit Szirmay Antal és Borovszky Sámuel köteté alapján hitelesen nem lehet rekonstruálni. Majdnem egy évszázaddal később mindenesetre feltűnik egy már említett asszesszor és újabb száz évvel később, 1780 körül (III.) Miklós, aki királyi tanácsos volt,⁴⁴ tehát országos szintre emelkedő tagja a családnak.

A házastársak közül az eddig említettekén túl az a báró vécei és hajnácskői Vécsey Mária emelkedő ki, aki (III.) Miklós

29 Nagy I.: Magyarország családai i. m. Pótlék-kötet. 116. Utóbbi név a pontos, lásd: HU-MNL-OL-P 44-2.-92.

30 HU-MNL-OL-P 44-2.-21.

31 HU-MNL-OL-P 44-2.-124; HU-MNL-OL-P 44-2.-131.

32 HU-MNL-OL-DL 38112. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár] Mikó Árpád: Címereslevelek a Jagelló-kori Magyarországon. Függelékben a II. Ulászló és II. Lajos magyar királyok által adományozott címereslevelek jegyzékével (1490–1526). Művészettörténeti Értesítő 70. (2021) 272. a korábbi irodalom adataival.

33 Magyarország birtokviszonyai i. m. II. 707., 748., 1081.

34 Nagy I.: Magyarország családai i. m. V. 214–218.

35 Lásd a leszármazást az urbárium kiadásának bevezetőjében Szirácsik Éva: Egy XVII. századi köznemes birtokai és birtokszemlélete. In: Egy Felső-Magyarországi köznemesi uradalom a XVII. század közepén. Ibrányi Ferenc urbárium (1656). (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 39). Szerk. Mészáros Kálmán. Nyiregyháza 2010. 12.

36 Nagy I.: Magyarország családai i. m. V. 215.

37 Fónagy Z.: A nemesi birtokviszonyok i. m. I. 219., 229., 482–483., 485., 489–491., 494., 502., 506., 508., 602., 604., 606–607., 615., 683., 685., 687., 700.

38 *Váraljai Lőrincz*: Tekintetes es Nemzetes Vaji Ibranyi Ferencnek Temetése. Melly lött Ibranyban, 29-dik Julii, 1659-ben. Sárospatak 1659.; Medgyesi Pál: Joseph romlása. Avagy magyar nemzet MDCLVIII. esztendőbeli nagy pusztulásán, annak MDCLIX-ben nem kicsiny öregbülésén-valor kesergése az Isten anyaszentegyházának... Sárospatak, 1659.

39 Őt Nagy Iván nem nevezi meg. Nagy I.: Magyarország családai i. m. V. 215.

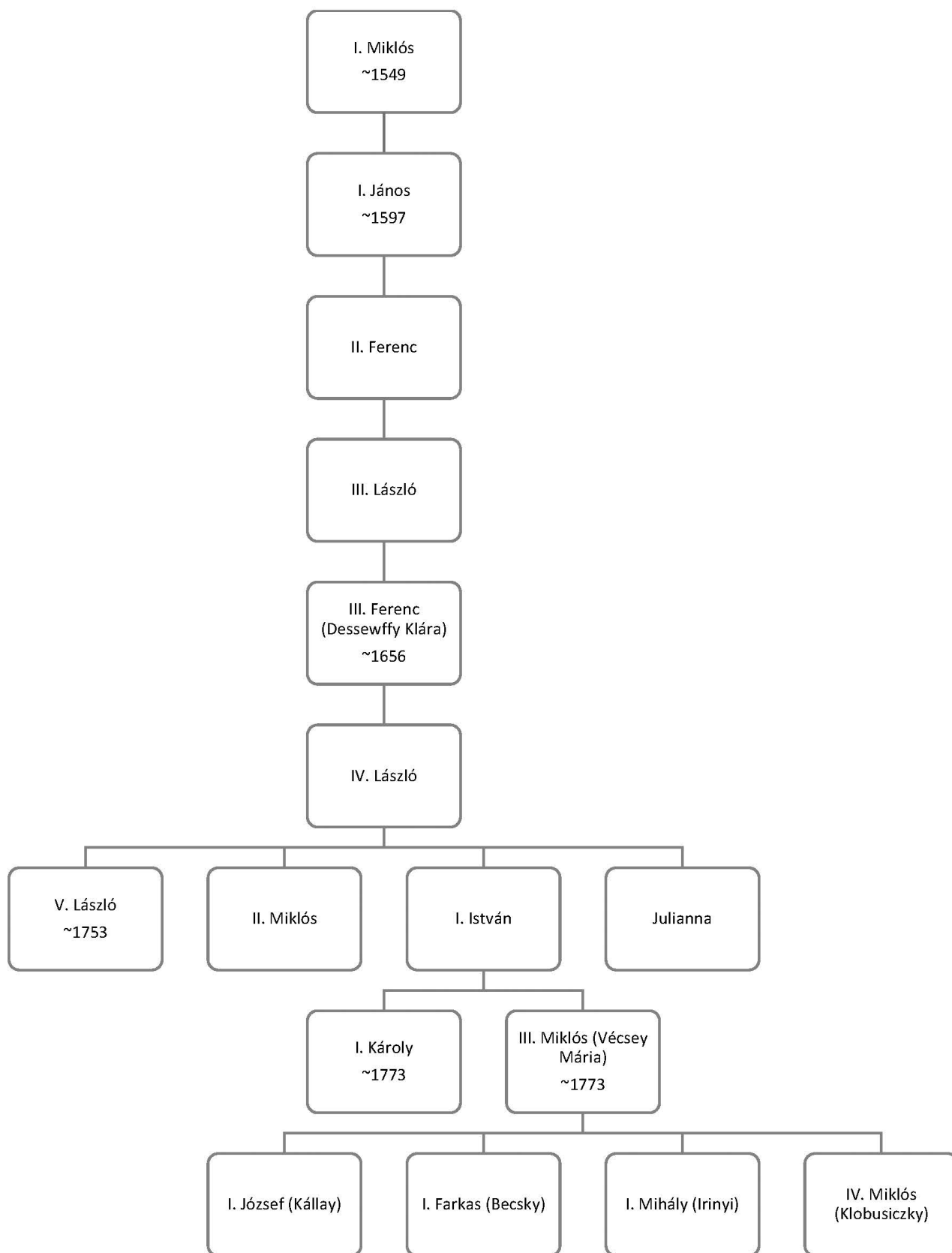
40 *Koroknay Gyula*: Ibrányi László, Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc ezeres kapitánya (1658–1705). Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle 34. (1999) 1. sz. 33., 44.

41 A család tagjai közül további 6 személy járt ide 1701-től 1772-ig. *Barta M. J.*: A kassai jezsuita gimnázium. i. m. 244., 247., 287., 591., 602., 749–750.

42 *Koroknay Gy.*: Ibrányi László i. m. 44.

43 *Szirácsik É.*: Egy XVII. századi köznemes i. m. 12.

44 Ezt az adatot Szirmaytól az időbeli közelség miatt elfogadom. *Szirmay A.*: Szatmár vármegye fekvése II. 368. vö. Nagy I.: Magyarország családai i. m. V. 217.

3. ábra – A vajai és ibrányi Ibrányi család leegyszerűsített leszármazási táblája

párja volt⁴⁵ és a Nagy Iván-féle Vécsey családfa szerint több generációs főnemes.⁴⁶ Az ő gyermekeik aztán házasságra lépnek a Becsky, Kállay, Irinyi és gróf Klobusiczky családokkal is.⁴⁷

A harmadik és egyben utolsó család, a kölcsei Kende család leszármazása mai tudásunk szerint a Szentemágocs nemzetségig vezethető vissza, a szintén helyi kölcsei Kölcsey családdal rokonságban állva. Karácsonyi János szerint a két család őse Máté volt, aki 1291 környékén élt.⁴⁸ A Kende vezetőknév első felbukkanását Balázsik Tamás szerint az 1500-as évekre lehet tenni.⁴⁹

1549-ben Kende (I.) Máté csak Szatmárban, kilenc helységben összesen 27, Kende (I.) Mihály Beregben három és fél,⁵⁰ Szatmárban pedig 14 portát birtokolt, összesen nyolc helységben. A család többi összeírt tagja, köztük (I.) Ferencel és (I.) Györggyel további, összesen még hét szatmári portát bírt, átlagosan öt helységben elosztva.⁵¹ Közülük (I.) Máté, akitől a család egyik főága eredt, 1582. évi végrendelete szerint szőlőkkel, két malommal, illetve bánya- és hegyhasznát hozó tulajdonokkal is rendelkezett.⁵² Vagyona fölött hat gyermeke, köztük öt fiú osztozkodott, akik közül hosszútávon (I.) Tamás ága maradt meg.⁵³ Tamás fia (II.) Mihály⁵⁴ révén a 17. század második felében birtokgyarapodást ért el az ág. Az ő felesége szigeti Vass Erzse jómódú beregi asszony volt, amit a hozományát is pontosan taglaló végrendelete bizonyít.⁵⁵ Ezen kívül az ő testvére, Vass Márton a Szepesi Kamara tanácsosa, birtokai egy jó részét szintén unokaöccsére, Kende (I.) Ádámmra és annak fiára, ifjabbik (III.) Mihályra hagyta.⁵⁶ Ugyanezen Mihály – követve a nagyapait mintát –, szintén ügyes házasságot kötött. Barkóczy Máriát vette el, aki – bár nem családja grófi ágából sarjadt⁵⁷ – rokonsága révén több volt főnemesi jószágot is örökölt.⁵⁸ A család a 18. század első

felére bizonyosan jómódú köznemessé vált. Barkóczy Mária és Kende Mihály fia, (I.) László a szatmári és beregi birtokokon túl már Ung, Sáros és Zemplén vármegyei jószágokat is magáénak tudhatott örökségként, nádori adományként, ügyes vásárlások útján⁵⁹ és hozományként egyaránt.⁶⁰ Az ág ezen vagyoni helyzetét ezek után végig megőrizte a kora újkorban.

A család a hitújítás idején, térségbeli társaikhoz hasonlóan református hitre tért.⁶¹ A családi levéltárat maga után hagyó fő ág azonban valamikor katolikkussá vált. Az első ismert, szinte biztosan katolikus tagjuk Kende Ádám, aki 1680-ban inasnak, vagy *praeceptor*nak adta fiait a kassai jezsuita gimnáziumba.⁶² Az ő e téren beazonosítható leszármazottjai inentől kezdve katolikus családokból(!)⁶³ származókkal léptek frigyre és legkésőbb 1722-ben született meg az ág azon tagja, (II.) László, aki maga is Kassán tanult, majd 1739-ben jezsuita szerzetesként tűnik fel a forrásokban. Az ő testvére, (II.) János nem kerül elő egyik katolikus iskola adatbázisában sem, viszont gyermekei igen: ifj. (III.) János, (II.) Pál és (I.) József Kassán és születési helyüktől messze, Nagyszombatban is tanultak.⁶⁴

A család ezen ága folyamatosan jelen volt eleinte Szatmár, majd a Barkóczy házasság után – és vélhetően révén⁶⁵ – Ung vármegye tisztikarában, általában alispáni, vagy kapitányi tisztségeket betöltve. (I.) Tamás,⁶⁶ fia András⁶⁷ és unokái: (I.) Ádám,⁶⁸ Márton,⁶⁹ Ferenc⁷⁰ és János⁷¹ mind-mind magas helyi pozíciókban foglaltak helyet. Ádám fia (III.) Mihály szintén Szatmár élére került, az ő fia, (I.) László pár évtizeddel később Szatmár mellett már Ungban is alispán lett és (II.) János aztán az első, aki magasabb stallumba került. Ő „főprovincialis comissarius”, azaz tartományi biztos lesz előbb Debrecenben,

45 Szirmay A.: Szatmár vármegye fekvése II. 368.

46 Nagy I.: Magyarország családai i. m. XII. 109–115.

47 Nagy I.: Magyarország családai i. m. V. 215.

48 Karácsonyi J.: A magyar nemzetségek i. m. III/I. 68–70.

49 Balázsik Tamás: Kegyúri temetkezés Túrístvándiban. Műemlékvédelmi Szemle (1993) 1. sz. 6., 20.

50 Kende Mihály törtszámos portája egy közös birtoklás számainak felezése alapján jött ki Maksay Ferencnek. Magyarország birtokviszonyai i. m. I. 181., 186.

51 Magyarország birtokviszonyai i. m. II. 749.

52 HU-MNL-OL-P 423-1.-1582. [Kende család]

53 Tamásnak (és a később szintén kihalt ág fejének, II. Péternek) több testvére is volt. Közülük Miklós lányokat hagyott maga után, akiknek Tamás lesz a tutoruk. HU-MNL-OL-P 423-1. (17. század). Mátét már 1598-ban nem említik a házösszeírások, Kristófról pedig nincsenek információink, valószínűleg ő is utód nélkül hal meg. *Dávid Zoltán*: Az 1598. évi házösszeírás. Bp. 2001. 430–431.

54 Balázsik T.: Kegyúri temetkezés. i. m. 10., 20

55 HU-MNL-OL-P 423-1.-1652.

56 HU-MNL-OL-P 423-1.-1667.

57 Nagy I.: Magyarország családai i. m. I. 196–197.

58 Pl. gróf gerssei Pethő Ferenc pusztái és udvarháza. HU-MNL-OL-P 423-1.-1707. Lásd még: *Gergelyffy András – Gilyén Nándor*: Tiszaköröd. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. II. (Magyarország műemléki topográfiaja 11.) Szerk. Entz. Géza. Bp. 1987. 361.

59 Czobor Alfréd: A Helmecciek nemzetsége a középkorban és annak Korláth-ága. (Második, befejező közlemény). Turul 49. (1935) 86–99.

60 Felesége csicserei Orosz Éva többek között egy nagy gesztelyi (Zemplén vm.) jószággal, egy eperjesi (Sáros vm.) lakással és egy csicserei (Ung vm.) udvarházzal érkezett a házasságba. *Metzger Soma*: Egy köznemesi női napló és szerzője. Felső-ásgúthi Szentpétery Éva 1694 és 1702 közötti feljegyzéseinek konzekvenciái. Magyar Könyvszemle 140. (2024) 459.

61 Balázsik T.: Kegyúri temetkezés i. m. 13–14.

62 A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára. Oklevelek és levelezések (1600–1700). IV. Szerk. Géresi Kálmán. Bp. 1887. 524.

63 Biztosan csak a fiágra vonatkozóan van adatunk.

64 Barta M. J.: A kassai jezsuita gimnázium. i. m. 521–522., 714., 731.; Magyar Katolikus Lexikon. Szerk. Diós István o.n. <http://lexikon.katolikus.hu/lex-internet.html> (Szócikk: Kende) (letöltve: 2023. 11. 11.);

Fazekas István et al.: A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1616–1772). I–III. (Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon, III.) Bp. 2023. 2057., 2079.

65 Barkóczy Ferenc Ung vármegye főispánja volt 1718–1719 között. *Fallenbüch Zoltán*: Magyarország főispánjai 1626–1848. Bp. 1994. 106.

66 Szatmári alispán. HU-MNL-OL-P 423-1.-1611.

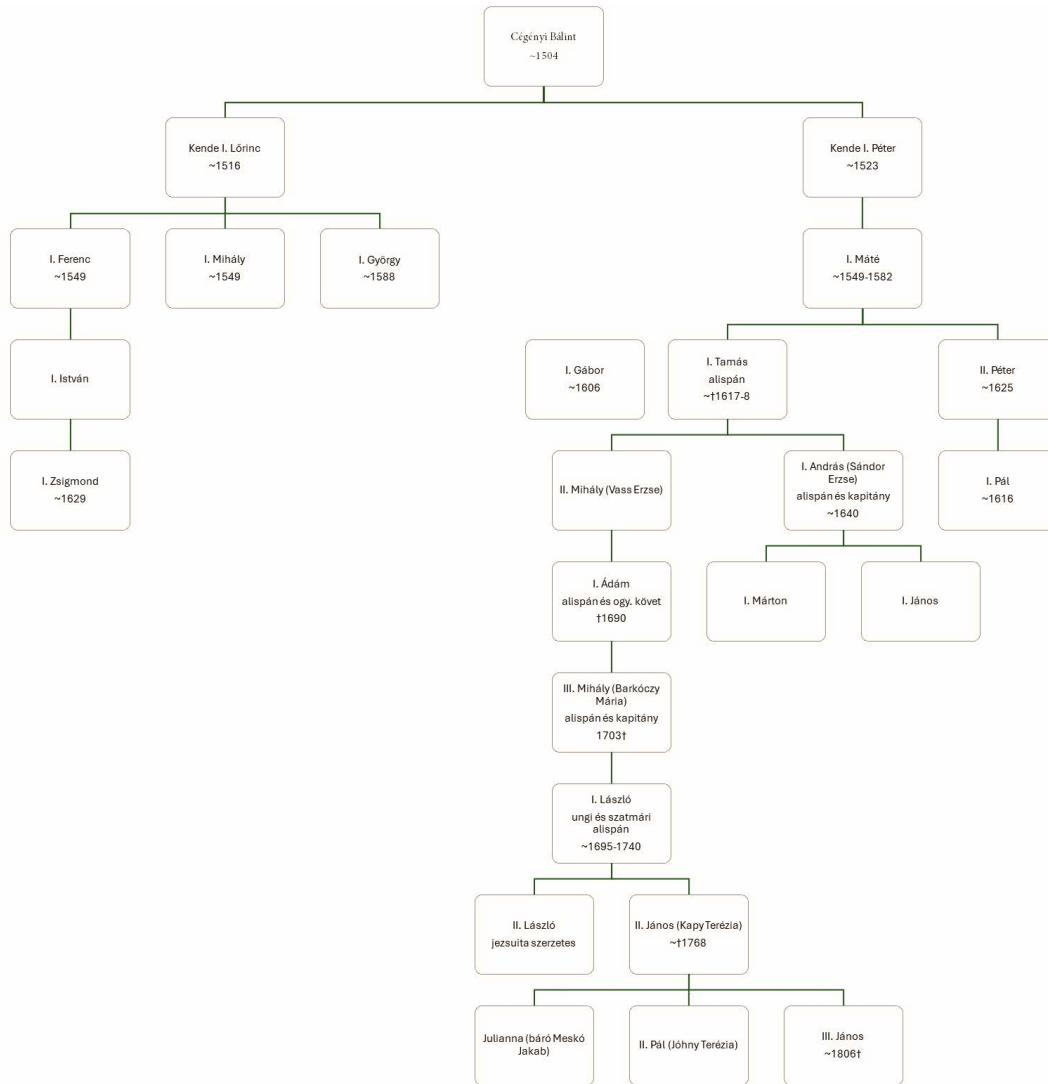
67 I. Rákóczi György, valamint Rákóczi Zsigmond kapitánya és szatmár alispánja. *Balázsik T.*: Kegyúri temetkezés i. m. 10–11.

68 Balázsik T.: Kegyúri temetkezés i. m. 34. lábjegyzet

69 Balázsik T.: Kegyúri temetkezés i. m. 39. lábjegyzet

70 Szatmári alispán HU-MNL-OL-P 423-1.-1679.

71 Barcsay Ákos fejedelem fiskális praefektusa *Beke Antal*: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárott. 3. közlemény. Magyar Történelmi Társulat 1895. (3. sorozat) XVIII. 641.

4. ábra – A kölcsei Kende család leegyszerűsített leszármazási táblája⁷⁸

majd Kassán.⁷² Az ő fiai közül Pál alispán, János nádori hivatalnok lett a 18. század végén.⁷³

A Kendéknek a Barkóczyakon túl a Bánffy,⁷⁴ Andrassy,⁷⁵ és Klobusiczky⁷⁶ stb. családok is olyan házas társaságok voltak, amelyek főúri rokonságuk révén összekötötték a Kendéket az főnemességgel. A család végül először a 18. század második felében, Kende Julianna férje, enyiczkei Meskó Jakab révén került közvetlenül is kapcsolatba a főnemességgel.⁷⁷

A Becskly, Ibrányi és Kende családokat több minden is összeköti egymással. Mind a hárman hasonló utat jártak be a

felekezeti, tisztségviselés, házassági stratégiák és iskoláztatás terén. Vagyoni helyzetük is közel azonos, e téren a Kendék későbbi felzárkózása jelent különbséget.

A leszármazási táblák kis száma

Mindegyik családról elmondható, hogy vagyoni, politikai és kapcsolati téren egyaránt közel állt a főnemességhez. Ahhoz a társadalmi csoporthoz, amely először a Buda eleste okozta úrt saját főúri udvarai új szerepével igyekezett pótolni, majd a 17. század első felétől kezdve különösen nagy számban ontotta magából az „országimázzsal” egybefonódó reprezentációs elemeket. A különféle önreprezentációs programok, köztük a családi múltat bemutató genealógiai irodalom, családfák és portréorozatok a köznemességet is ezen „kohéziós erő” fő

72 HU-MNL-OL-P 423-1-1747.; HU-MNL-OL-P 423-2.; Vay László: A német hívség, avagy Bécs polgárai a frantzhadban... Nagyvárád, 1806. 400.; Komoróczy György: A katonai közigazgatás szervezete a debreceni kerületben 1723–1849 között. (Provinciális commissariatus districtus Debreceniensis.). Hadtörténelmi Közlemények 6. (1959) 2. sz. 140–142.

73 Nagy I.: Magyarország családai i. m.; Vay L.: A német hívség i. m. 403.

74 HU-MNL-OL-P 423-1-1695.

75 HU-MNL-OL-P 423-1-1719.

76 HU-MNL-OL-P 423-2.

77 Nagy I.: Magyarország családai i. m.; Vay L.: A német hívség i. m. 405.

78 A fentiek mellett egy a Kende I. Pétertől lejjövő (csekei és istvándi) ág méretéhez hasonló másikat (cégényi ág) is jelölhetünk volna, azonban az ő címeres pecsétlenyomataik vizsgálata még folyamatban van.

szereplőiként mutatták be.⁷⁹ A nagyméretű, színes címerekkel ellátott családfák, a gondosan vezetett, képekkel és adatokkal illusztrált nemzetségeknyvek és galériák a főúri udvarok ékkövei voltak. Ezek a 17. században összetett funkciót ellátó udvarok R. Várkonyi Ágnes szerint többek között „a műkincsek és a művészetek gyűjtő központjai” voltak, melyben a „végletekig fokozott, tömeghatású reprezentáció” és a „tudatosan alakított uralkodói imázs”⁸⁰ is megjelent. A tárgyalt régióba legkésőbb a 17. század végére gyűrűzött be ez a főúri normarendszer. A Károlyi család ekkor kezdett ugyanis intenzív önreprezentációs munkálatokba. Károlyi Sándor két nagyméretű, reprezentatív családfáját⁸¹ is valószínűleg ismer- te a térségben élő kortárs nemesség, de már korábban is bizonyosan eljutott hozzájuk a dunántúli főnemesség számos hasonló alkotása.

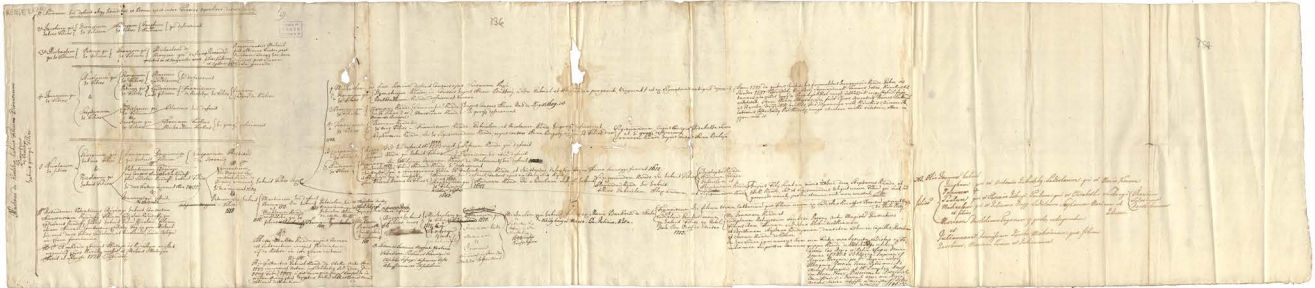
Fügedi Erik szerint Magyarországon a késő középkorban „a magyar nemesi klán leszármazását és történetét egy klán gyermekei a szájhagyomány révén” ismerték meg „és nem iratokból,” valamint az ebből a korból származó genealógiai-táblák „kivétel nélkül a birtokjogok biztosítását célzó, utólagosan készült összeállítások [voltak]”.⁸²

A kora újkori birtokos köznemességre ez az állítás már nem állja meg a helyét teljes mértékben, ugyanakkor valóban csak nagyon kevés kivétellel találkozunk. Szinte minden családi levéltárban találhatunk egy külön a leszármazási táblának szentelt, általában genealógia elnevezésű iratcsoportot.

A nagy számban előforduló rajzos dokumentumok azonban az esetek túlnyomó részében a Fügedi Erik által leírt, perekhez készült darabok. A kifejezetten reprezentációs célt szolgáló családfákat egy kezünkön meg tudjuk számolni. Pandula Attila megfigyelése alapján ezen táblákat és írásokat készítő csekély számán túl az mondható el, hogy 17. századi(!) főnemes társaikkal megegyezően fiktív ősoket is tartalmazó munkákat készítettek, ezeket is általában csak a 18. század végén.⁸³

Az Északkelet-Magyarországot érintő, több nemes családra kiterjedő kutatásaim során hasonló kép alakult ki bennem. Csak a legkritkább esetben találtam még említést is bemutatásra szánt családfákra a 19. század előtről. Családtörténeti „irodalomról” pedig még ennyi nyom sem került elő, ha a szintén csekély számban előforduló családi múltat is érintő naplók és végrendeletek műfaját nem soroljuk ide.

A Becskyekek a kora újkorban nem rendelkeztek díszes családfával. Egy 1815-ös családülési jegyzőkönyv szerint közösen dolgozták ki több száz évre visszamenő leszármazásukat igazoló tábláikat, ráadásul ezeket is csak egy örökösödési per okán.⁸⁴ A már említett urbáriumot készítő Ibrányi (III.) Ferenc 1659-ben nyomtatott halotti orációja arról tanúskodik, hogy abban az időben a család még nem ismerte pontos leszármazását, vagy sokkal inkább nem tartotta azt bemutatandónak. A temetés prédikátora 1540-ig vezeti vissza a családfát, a többi ős nevét „distincte nem adták” kezébe.⁸⁵

1. kép – HU-MNL-OL-P 423-2. (a teljes tábla)

79 A téma főbb szakirodalmi: Főúri ősgalériák, családi arcképek a magyar történelmi képcsarnokból. Szerk. Buzási Enikő. Bp. 1988.; *Bene Sándor: Öskeresők. A Zrínyi-családtörténet és műfaji háttere. Irodalomtörténeti Közlemények* 107. (2003) 3–42.; *Fazekas István: Esterházy Pál nádor és a családtörténet. Századok* 143. (2009) 905–917.; *Bubryák Orsolya: Az ősök tisztelete az Erdődy grófok mecénási programjában. In: Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó, Bp. 2005. 549–581.; Viskolcz Noémi: A mecénatúra színterei a főúri udvarban. Nádasdy Ferenc könyvtára. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai VIII.) Szeged–Bp. 2013.; A térségből: *Bara Júlia: A Károlyiak műpártolása Nagykárolyban és környékén a 18. században. Doktori disszertáció. Kolozsvár, 2012.; Erdélyből: Papp Klára: Az erdélyi Csákyak. (Erdélyi Tudományos Füzetek 273.) Kolozsvár 2011.; Buzási E.: Önkép és múltkép i. m. 339.**

80 R. Várkonyi Ágnes: Tradíció és innováció a kora újkori Közép-Európa udvari kultúrájában In: *Idővel paloták* i. m. 67.

81 HU-MNL-OL-P 1512-13.-b-4. [Károlyi család]

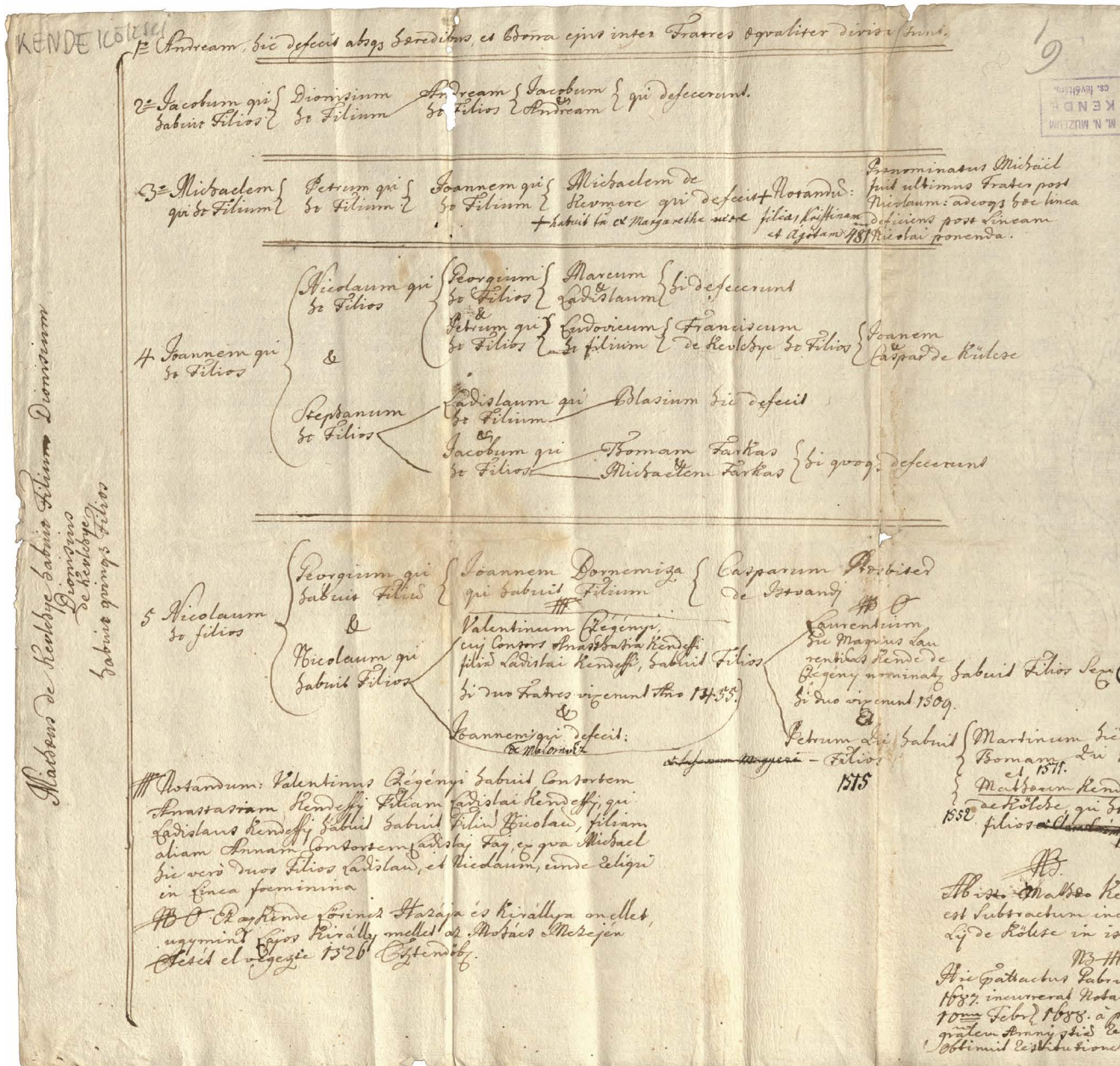
82 Fügedi Erik: „Verba volant...” Középkori nemességünk szóbelisége és az írás. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok). Bp. 1984. 119.

Egyedül a Kendék esetében találkozunk az önreprezentáció e területen felbukkanó nyomaival. A 18. század második felében Kende (II.) János tartományi biztos ugyanis készített egy nagyméretű, magyarázó jegyzetekkel ellátott leszármazási táblát [1–4. kép], amely fölött érdemes elidőznünk egy kicsit. A tábla mai szélessége 155 cm, amelyből 120 cm-re Kende János, a maradékra pedig, folytatva a megkezdett vázlatot, valamely más családtag írt. Az egész munkafolyamat jól nyomon követhető. Kende János, az akkor még vélhetően utolsó, ma utolsó előtti hajtás/oldal alján magát jelölte meg készítőként és az 1763-as dátumot adta meg. Az

83 Pandula Attila: A genealógia magyarországi historiográfiájának áttekintése. In: *Genealógia 2. (A történelem segéttudományai I.)*. Szerk. Kollega Tarsoly István et al. Bp. 2012, 10–14. Vö. *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV.* Bp. 1891–1914.

84 Josa Miklós – Ulrich Attila: A németközgyéni és bánházi Josa család története. (Régi magyar családok 3.). Debrecen, 2005. 100.

85 Medgyesi P.: Joseph romlása i. m. 23–24.

2. kép – HU-MNL-OL-P 423-2. (a családfa eleje az 1-5-ig számozott ősökkel)

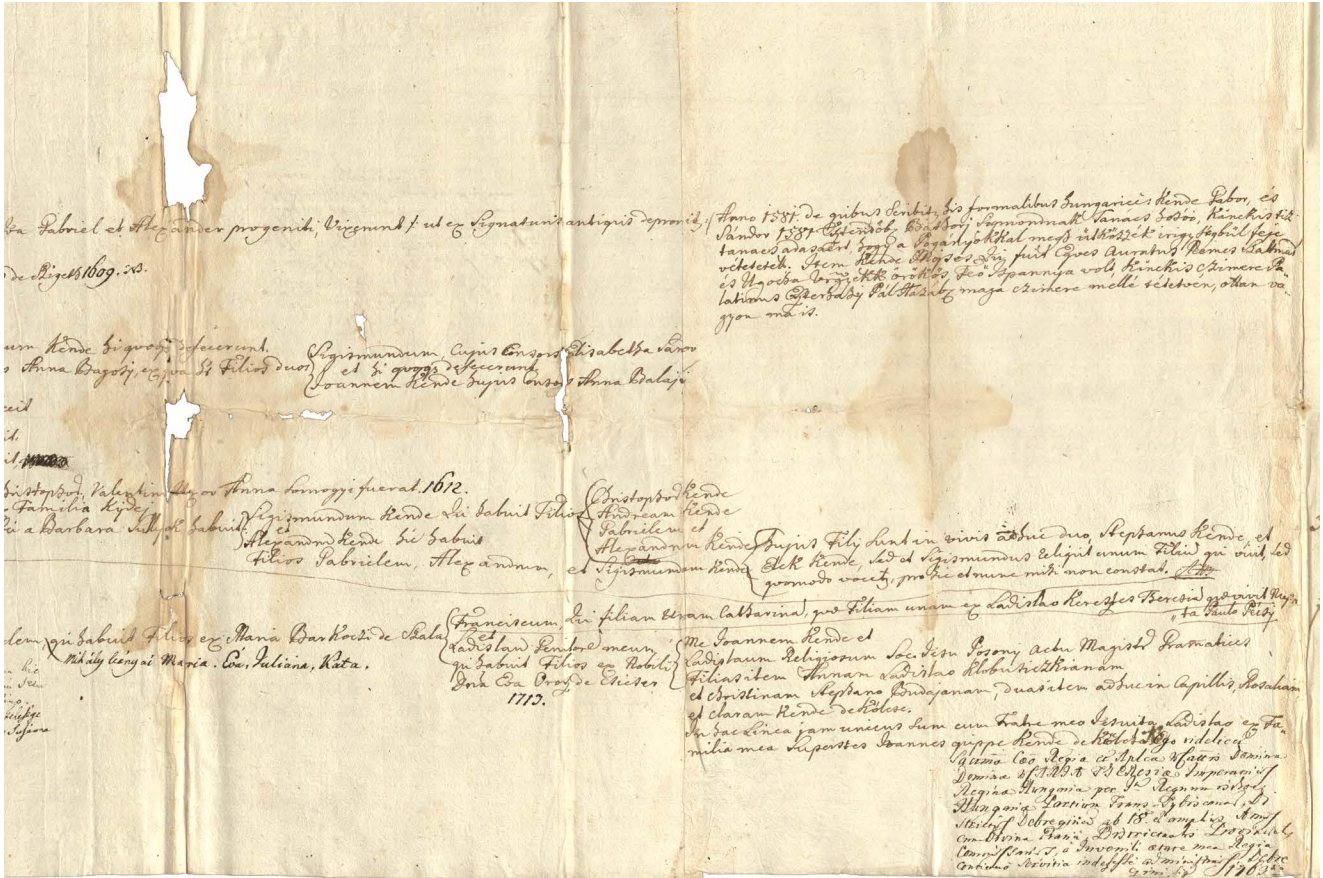
e fölötti részen ugyanakkor Rozália nevű testvére még hajdonként szerepel, róla pedig tudjuk, hogy 1751-ben már Pongrácznéként szerepel egy családi iratban.⁸⁶ A tábla tehát legkésőbb a házasság kezdete előtt, 1751-től már kidolgozás alatt állt és az utolsó simításokat János 1763-ban végezte el rajta. A tábla maradék 35 cm-e, amely más kéz írását mutatja, mindenképpen 1806 előtt lett elkészítve, ugyanis a már említett, nádori irodában dolgozó ifjabb (II.) János kereszttel a neve mellett szerepel rajta, róla pedig tudjuk, hogy ekkorra már nincs az élők sorában.⁸⁷

Ez az utólagos szerkesztés és egy harmadik, sötétebb nyomot hagyó tintától származó írás utal arra, hogy a táblát nem állíthatták ki sehol, inkább vázlat volt, ugyanakkor a család több tagja is szerkeszthette folyamatosan, tehát számontartott dokumentum, emlékezhethely lehetett. A harmadik tintát az évszámok felírására használták, amelyek közül időrendben az első az 1515-ös dátum volt.

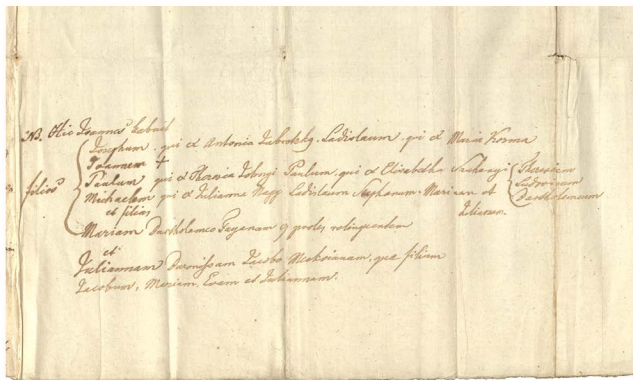
A családfát ennél korábbra vezették vissza. Dátum nélkül szerepel rajta további hat ős és egyéb, a 15. században leágazott rokon család is. Ez azonban nem jelenti azt, amit elsőre gondolni lehetne, ismerve a műfaj erősen fiktív jellegét. A forrás érdekessége ugyanis – azon kívül tehát, hogy egyáltalán létezik – az, hogy a készítő nem törekedett arra, amire köznemes

86 HU-MNL-OL-P 423-1-1751.

87 Vay L.: A német hívség i. m. 403-404.

3. kép – HU-MNL-OL-P 423-2. (utolsó előtti hajtás)

4. kép – HU-MNL-OL-P 423-2. (utolsó hajtás)

5. kép – HU-MNL-OL-P 108-49-A-15. (Kende címer - E. Orsolya oldala)

6. kép – HU-MNL-OL-P 108-49-A-15. (Kende címer - E. Pál oldala)

társai közül a legtöbben, hogy családjá őseiként fiktív, ezen felül akár honfoglaláskori alakokat nevezzen meg. Megelégedett azzal, ami a valóság volt: a család hitelesen a 13. század végéig vezethető vissza, Mátéig, tagjai pedig azokat, akiket a tényleges dokumentumok mutatnak.

Mindez azért is érdekes, mert a fikciók bevonására közvetlen főnemesei legitimációja is lett volna, nem is akármilyen szintről. Esterházy Pál és felesége Orsolya Matthias Greischer által 1681–82 között megalkotott szív alakú családfáján szerepelt ugyanis mindkét házas fél felmenői között négy korábban élt(?) Kende vezetéknevű személy is, egy-egy kölcsei

Kende címerrel együtt [5-6. kép].⁸⁸ Mindezzel tisztában volt a Kende családfát készítő János is, mint a táblán írta: a családi jelvény a nádor „házában maga címere mellé tétetvén, ottan

⁸⁸ Szalai Béla: Matthias Greischer. Egy rézmetsző Esterházy Pál nádor udvarában. (Esterházyana). Bp. 2020. 37. Esterházy Pálnak több címeres családfája is volt lásd. Galavics Géza: Családfák, genealógiák. In.: Főúri ősgalériák i. m. Szerk. Buzási E. 47–50.

vagyon ma is.⁸⁹ Ennek ellenére munkájába csak mellékesen, egy a sajátjától távoli, már kihalt ágba illesztette bele az állítólagos Esterházy-Kende rokonságot, fel sem tűntetve minden olyan alakot, akit az Esterházyaknál láthatott.

Habár tehát a több száz éve⁹⁰ élt(?) személyeket akár egyesítésű felmenőiként, de legalábbis közelebbi rokonaiként is megjelölhette volna, *e tekintetben* a valóság legteljesebb visszaadására törekedett, hiteles forrásokkal alátámasztva azt. Ez különösen azért érdekes, mert habár a forrásalapú genealógiai kutatások már a 17. század végén elkezdődtek hazánkban, a hazai történettudomány csak a 18. század végére kezdte el felvállalni, akkor sem éppen sikeres kritikáit az Esterházy család történettel és családfákkal kapcsolatban.⁹¹ Jóllehet Kende János sem élt közvetlen kritikával a grófi múltállítás szemben, az Esterházy-Kende rokonság mellékes és felületes megjelenítése jól megmutatja hozzáállását és műveltségét, amely a korszak történészeihez hasonlóan a forrásokat tekintette elsődleges kiindulópontnak.

De vajon mik voltak ezek a források, amelyek alapján Kende János ilyen pontossággal⁹² dolgozhatott, nem csak saját ágának felmenőit feltárva, mindössze egyetlen egy személyt kihagyva⁹³ a majdnem ötszáz éves időintervallumon belül? A száz éven belüli „nyomozáshoz” a már említett, perekhez készült, sok esetben messzire visszavezetett genealógiákat lehetett felhasználni. Kende János apja, (I.) László például a családi iratok alapján idejének nagy részét azzal töltötte, hogy megszerezze egyik rokona, Kende Gábor konfiskált birtokait. Az egyik erre vonatkozó, 1725-ben kelt sógorához írt levelében egy perre hivatkozik, amelyben vele együtt nyolc generációnyi Kende szerepel.⁹⁴ Ilyen iratot ismerünk a Kölcseyekkel kapcsolatban is, akik egy per miatt hat generációt követtek vissza.⁹⁵ Sőt, az Ibrányiak egy 13 generációt felölelő táblát dolgoztak ki, szintén egy jogi igazságtételhez.⁹⁶

Kende Jánosnak középkori adatokra, jó latintudásra és valószínűleg a korabeli szakirodalom terén olvasottságra volt szüksége, hogy összeállítsa nagyrészt hiteles családfáját. Az akkurátus munka azonban talán soha nem vált többé, mint vázlatná. Sem anyaga, sem pedig vizuális kivitelezése nem engedte meg, hogy a Kendék lakóotthonainak reprezentatív díszévé váljon, ugyanakkor biztosan több rokon kezében is megfordult, fontos *emlékezethellyé* válva.

Azt, hogy nem került ki ez, vagy egy ehhez hasonló tábla a Kendék falára, az inventáriumok is sejtetik, amely forrástípus

89 HU-MNL-OL-P 423-2.

90 A legközelebbi dátum 1530 a családfán.

91 *Tóth Gergely*: Egy koholmány hosszú árnyéka. Esterházy Pál genealógiai fikciójának utóélete a 18–19. században. In: Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén. Szerk. Ács Pál. Bp. 2015, 362–365., 368.

92 A generációkon túl az évszámok is viszonylag pontosak, jóllehet itt sokkal több téves adat szerepel. Ilyen például Kende (I.) Lőrinc személye, akinél halálaként az 1526-os mohácsi vész dátuma van megadva, miközben legkésőbb 1516-ra már elhunyt. *Balázsik T.*: Kegyúri temetkezés i. m. 20.

93 Istvándi Miklós fia László (1389–1421) valószínűleg tévedésből maradt ki. *Balázsik T.*: Kegyúri temetkezés i. m. 20.

94 HU-MNL-OL-P 423-1.-1725.

95 HU-MNL-OL-P 423-2.

96 HU-MNL-OL-P 317-3. [Ibrányi család]

az eddigi, szórványos adatokhoz képest prioritást élvez a témában. Ez különösen abban az esetben igaz, ha egy olyan szerencsés helyzet áll elő, mint a Kendék esetében, amikor egy folyamatára is rekonstruálható. Az ő levéltárunkban ugyanis egy ág három generációjának inventáriumát találtam meg. A dokumentumok több mint nyolc évtized családi lakóotthon-fejlődését mutatják be. Segítségükkel Kende (III.) Mihály csekei lakóházának 1702-es, fia (I.) László csicserei házának 1730-as és László unokája (II.) Pál 1782–1786-os csekei lakóotthonának pillanatképét láthatjuk.⁹⁷ Sajnos, a kimaradt generáció tagja éppen az a (II.) János, aki a leszármazási táblát készítette és aki már biztosan a család jómódú köznemesi közé számított.

Az őr az egyetlen másik megtalált 18. századi inventáriummal töltöttem ki, amelyet Ibrányi (V.) László szolgáltatott és éppen a kronológiai sorrendbe illeszkedve, 1753-ra esett.⁹⁸ Habár Ibrányi László Kende Jánost maradéktalanul nem helyettesítheti, közeli lakóhelye és anyagi helyzete miatt kiváló hiánypótló.

A lakóotthonok összképét tekintve feltűnő, hogy a főnemesi színvonalat egyébként sem megközelítő belső terek egyikeben sem voltak kiállítva családfák és a reprezentációnak sem volt külön tere, erre kijelölt helysége. Festmények, ezüst étkészletek és órák azonban az idő előrehaladtával egyre nagyobb számban jelentek meg bennük.⁹⁹

A megvizsgált, jómódú köznemesek, legalábbis a genealógiák terén tehát nem törekedtek arra, hogy utánozzák főnemes társaikat. A 18. század második felében megjelenhetett egy szóbeliségen túli írásos (rajzos) igény, de a meglévő lehetőségek ellenére ennél több nem fedezhető fel. Mint azt láthattuk, a köznemesség jó része a 18. században már biztosan ismerte megközelítőleg pontos leszármazását és a megfelelő latin tudás birtokában is volt, amit a megannyi misszilis is igazol. A főnemesi minták szintén közismertek voltak a számukra. Nemcsak a helyi arisztokráciával álltak rokoni és „hivatali” kapcsolatban és így láthatták azok impozáns darabjait, hanem mint Kende János esetében, még a nyugatmagyarországi Esterházy-családfa is a látóterükbe kerülhetett. Ugyanígy, a vagyoni különbségek sem jelenthettek akadályt. Ibrányi Lászlónak csak „két mentére és egy dolmányra való gombjai” 30 forintot értek az összeírók becslése szerint.¹⁰⁰ Viszonyítási pontként ez az összeg 1750-ben a kismartoni kastély kápolnájában lévő Szűzanya kép munkadíját is bőven fedezte volna.¹⁰¹

97 Kende Mihály csekei lakóháza 1702-ből HU-MNL-OL-P 423-7.-3.; Kende László csicserei lakóháza 1730-ból HU-MNL-OL-P 423-1.-1730.; Kende Pál csekei lakóháza 1782 és 1786 között HU-MNL-OL-P 423-1.-1782.

98 Ibrányi László ibrányi lakóháza 1753-ból HU-MNL-OL-E 156-a.-145.-132. [Magyar Kamara Archivuma, Urbaria et conscriptiones]

99 Kende Pál ezüst eszközei felhasználásuk szerint voltak csoportosítva: pl. „ezüst kanalacska kafféhoz”. HU-MNL-OL-P 423-1.-1782.

100 HU-MNL-OL-E 156-a.-145.-132.

101 A munkadíj 25 forint volt. *Valkó Arisztid*: Adalékok Köpp Keresztély és Lust Lőrinc kismartoni festők működéséhez. Művészettörténeti Értesítő 37. (1988.) 1–2. sz. 71. Vö. az 1749-es eger-felnémeti Szent Rozália templom címerfestéseinek 21 forintos fizetésével. *Voit Pál*: Eger város műemlékei. In: Heves megye műemlékei II. Szerk. Dercsényi Dezső – Voit Pál 604.

A szűk forrásbázison elvégzett kutatás megerősíti a szakirodalomban foglaltakat: a köznemesség kisebb számban és jóval később kezdett bele a reprezentatív genealógiák „gyártásába”, mint főnemes társaik. Amennyiben azonban ezt a fentiek ellenére sem tartanánk elfogadható axiómának és a tárgyak eltűnésére, vagy pusztulására fognánk a hiányt, még mindig nem lennének közelebb a köznemesség reprezentációjának megragadásához. A hiányosságokat, különbségeket és a köznemesség egyébként is elönytelen forrásadottságait megkerülendő más megközelítést kell alkalmazni.

A köznemesség címerreprezentációja

A nemességkutatással egyetemben a magyarországi címer-tannal foglalkozó munkálatok az államszocializmus évei alatt majdnem végig háttérbe szorultak. A több évtizedes „csendet” először Bertényi Iván törte meg, aki 1983-ban jelentette meg a Kis magyar címer-tan című kötetét,¹⁰² benne a heraldika számos különböző területével.

Az egyik ilyen terület, a magyar családi heraldika kutatásának alapjait a rendszerváltozás után a Nyulásziné Straub Éva által írt Magyarország címerkönyvének¹⁰³ vonatkozó fejezetei jelentik, amelyben a heraldika jogi, történeti és a szimbólumokat érintő részein túl a legnagyobb hangsúlyt a címerek szabályainak minden részletre kiterjedő leírása kapta. A kötetben szereplő, címereket érintő pontos megnevezések, méretezések és típusok adják az egzakt heraldikai kutatás alapjait, amelyek elengedhetetlenek a téma feltárásához és a címerek jellemzéséhez.¹⁰⁴

A kora újkor az úgynevezett *hanyatló heraldika* korszaka. A „harctéri pajzsok szerepének lezárulásával” a címer elemei ekkorra már nem az élő heraldika korának gyakorlatban használt lovagi felszerelése. A pajzs, a sisak, a takarók stb. a „lovagokról lekerülő” képi formát öltenek és „megkülönböztető” jellegük mellett „díszítő tevékenységük kerül előtérbe”. A korábban egyszerű, csataterén is jól azonosítható szimbólumok mindemellett egyre bonyolultabbá is váltak, szakítva a gyakorlatias szabályokkal.¹⁰⁵

Ennek a szó szerint is színes, vizuális területnek a nagy számban előforduló pecsétlenyomatokon keresztüli vizsgálata nem elterjedt a társadalomtörténeten belül. A heraldika ugyanis egyelőre nem hívta fel magára a figyelmet, és az interdiszciplináris vizsgálatokba is ritkán vonódik be. Habár egyre nagyobb számban jelennek meg több tudományágat átfogó dolgozatok a témában,¹⁰⁶ a történelemszempontból

is az a kép él, miszerint a címertani munkák nagyrésze még nemzetközi téren is csak a címerek pontosságával, vagy szabálytalanságaival van elfoglalva. Az így interpretált heraldika a jogi paragrafusok világát idézi, elriasztva ezzel a források mögött alapvetően cselekményt kereső történészeket.¹⁰⁷

Egy másik lehetséges magyarázat az, hogy a korabeli címerhasználók sem éppen közlékenyek a családi jelvényekkel kapcsolatban. Szirmay András, az öltözködésére sokat adó zempléni köznemes híres feljegyzéseiben négyszer említi meg új pecsétgyűrű készíttetését, ám egyszer sem részletezve a bennük lévő címerek pontos elemeit.¹⁰⁸ A hagyományos módszerekkel dolgozó történészt mindez arra a következtetésre bírhatja, hogy a címerek korabeli használata csak egy öntudatlan normakövetés lehetett, „milyenségük” pedig látszólag nem volt téma a kortársak számára. Ezt a benyomást erősítheti, ha emellé felsejlenek benne egyes heraldikusok véleményei a korszak szabálytalan, tehát látszólag elhanyagolt címereit illetően.

A pecsétlenyomatok címereinek családonkénti rendszerezése, kronológiai sorrendbe állítása azonban egészen megvilágításba helyezi a heraldikai reprezentációt. Ezeket megvizsgálva éppen a kortársak tudatos hozzáállását láthatjuk a címerek használatában. Természetesen, messzire menő következtetéseket így sem szabad levonni, főleg a címerek motívumai terén, de véleményem szerint lehet és kell is a címerekkel dolgozni. A dolgozatban szereplő köznemes családok tekintetében mindez hatványozottan igaz. Míg levéltárakban kevés olyan forrást találunk, amelyek a családi reprezentációjukról tanúskodnak, addig a nagyszámú birtokügyi iratok szép pecsétlenyomatokat őriztek meg.

A Kendék levéltárára különösen gazdag a pecsétlenyomatok terén, így számos címerváltozást követhetünk benne nyomon. A család címere Csoma József szerint nemzeti címér, amelyet velük együtt a Szentemágoocs nemzetségből származó Kőlcseyekkel közösen használtak.¹⁰⁹ Ezt alátámasztani látszik a már korábban említett családi a két testvértől és

102 Pandula Attila: A heraldika magyarországi historiográfiája. (A történelem segéd tudományai II.) In: Heraldika. Szerk. Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra. Bp. 2018. 53–54.

103 Nyulásziné Straub Éva: Magyarország címerkönyve. Bp. 2001.

104 A kora újkor heraldika kurrens szakirodalmá: Csizi István: Kora újkor nemesi címerek. In: Heraldika i. m. Szerk. Kollega T. I. – Kovács E.; Avar Anton: Címereslevél-adományozás a kora újkor Magyarországon (1527–1690). Doktori disszertáció. Bp. 2022.

105 Nyulásziné S. É.: Magyarország címerkönyve. i. m. 30.

106 Pl. Rácz György: „Pelikán a fiaival” a Batthyány család címere a középkorban. In: Művészet és mesterség. Tisztelegő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére. II. Szerk. Horn Ildikó et al. Bp. 2016., Körmendi Tamás: A Hont-

pázmány nemzetség címerváltozatai a középkorban. Levéltári Közlemények 82. (2011) 3–77.; T. Orgona Angelika: Pecsétek a fejedelmi reprezentáció szolgálatában. In: A kód: Bethlen 1613: (Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, 2013. november 12 – 2014. február 2.). Szerk. Kiss Erika et al. Bp. 2014. 23–30.; Bekő Tamás: A Deák család címerlevele. Turul 93. (2020) 26–38.

107 Ellenpéldaként lásd az újabban megjelent társadalomtörténeti megközelítésű címeres reprezentációval is foglalkozó tanulmányt: Richard Cust: The material culture of lineage in late Tudor and early Stuart England. In: The Routledge Handbook of Material Culture in Early Modern Europe. Ed. Catherine Richardson – Tara Hamling – David Gaimster. London 2017. 247–274. Mikó Árpád 2023 végén megjelent művészettörténeti kötete is vizsgálja a 17. századi címeradományok elemeinek mögöttes társadalmi okait. Mikó Árpád: Régi magyar bibliofelek nyomában. Tanulmányok a magyarországi reneszánsz könyvkultúra és miniatúrafestészet köréből 15–17. század. II. Bp. 2023.

108 Szirmay András feljegyzései 1680–1703. I–II. (Folia Rakóciana 9/1–2.). Szerk. Kincses Katalin Mária. Vaja 2004. I. 41., 80., 206., II. 112. A naplóról megjelent elemzést lásd. R. Várkonyi Ágnes: Gazdaság, műveltség, mentalitás a XVII–XVIII. század fordulójának köznemességi rétegeiben és a hosszú távú társadalomtörténeti fejlődés kérdései. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. 8. Szerk. Domonkos Alajos et al. Salgótarján, 1981. 15–39.

109 Varjú Elemér: Csoma József, Magyar nemzeti címerek. Turul 22. (1904) 96.

7. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.- 1616. Kende Pál
8. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.- 1625. Kende Péter

egyikük fiától, Kende (I.) Páltól, (I.) Tamástól és (II.) Pétertől származó 1616-ra [7. kép], 1618-ra¹¹⁰ és 1625-re [8. kép] datált pecsétlenyomat.¹¹¹ Ezek képében ugyanis egy pajzsmezőben három, szárral együtt ábrázolt virágot – a heraldika szabályai szerint rózsát¹¹² – láthatunk, valóban a Szentemágocsok jelvényével rokoníthatót. Az ilyen, pusztá címerkép-egyezősen alapuló következtetésekkel azonban óvatosan kell bánni, ugyanis a hanyatló heraldika korában rengeteg önkényes variáció és ötvöshiba is előfordult. A rózsá motívumot ennek ellenére érdemes megjegyeznünk.

Előbb említett Tamás két fia közül (II.) Mihály apjuk pecsétjét használja,¹¹³ (I.) András pedig ennek egy másolatát, egy szintén, talán már szívből kinövő három virágú rózsát

9. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.- 1639. Kende András
10. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1640. Kende András

[9. kép] 1639-ben, valamint egy nevével ellátott,¹¹⁴ egészen új alakban előkerült 1640-ben [10. kép]. Mielőtt erre részletesebben kitérnék, a logikai sorrend miatt először érdemes a másik ágat is megtekinteni.

Náluk nagyon korán, 1588-ban Kende (I.) György szintén három, teljes alakos virággal pecsétel [11. kép]. A virágok itt azonban egyértelműen nem rózsák, hanem ritka, nem stilizált

módon ábrázolt mezei liliomok,¹¹⁵ amelyek szintén hármas alakban öltönek testet. A lilimos címer, a rózsás társához hasonlóan más ötvös által megalkotva 1606-ban Kende Gábornál is feltűnik [12. kép], őt azonban a releváns források hiánya miatt a család egyik ágába sem tudjuk beilleszteni.

11. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1588. Kende György
12. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1606. Kende Gábor

Egy, a címerek módosulásával kapcsolatos címertani fogalom miatt most axiómaként fogadjuk el, hogy mindkét ág eredetileg nemzetsége rózsás címerét használhatta és erről az útról Györgyéké valamikor a lilimra való áttéréssel letért. A heraldika az ilyen szignifikáns átalakulást címerképváltozásnak, a meglévők mellé új elemek pajzsba való bekerülését pedig címertörésnek nevezi. Mind a két átalakítást szabályozza a címertan és többek között az ágak és személyek elkülönítésére szolgálnak. A pajzs típusának (formájának), a sisak koronkenti, vagy az egész címer stílusának változásai nem minősülnek sem címerképváltozásnak, sem pedig címertörésnek. Mindkét szokás hazai meghonosodásának hiánya¹¹⁶ miatt én a címerképváltozás és címertörés esetére is a továbbiakban a címerképmódosítás, vagy ennek szinonimáit mint gyűjtőfogalmat használok.

Ugyanezen ágnak, (I.) György ágának első beazonosítható tagja (I.) Zsigmond szintén lilimos címet használ. A jelvény 1629-ben ölt testet pecsétlenyomat formájában [13. kép], de a megszokott címerkép mellett egy páncélos kar mint új motívum is megjelenik. A címer, pont úgy, mint az eddigiek, hiányos: csak pajzsból áll és egyre naturalistább motívumokat rejt. A pecsétlenyomat kétszeres jelentőséggel bír. Egyrészt

13. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1629. Kende Zsigmond
14. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1670. Kende Ádám

110 Balázsik T.: Kegyúri temetkezés i. m. 18. Erre csak a 32. lábjegyzetben tér ki.

111 A dolgozatban feltárt pecsétlenyomatok általában többször is felbukkannak egy-egy személynél, azonban ezeket külön nem jelöltem meg.

112 Nyulásziné S. É.: Magyarország címerkönyve. i. m. 102.

113 Balázsik T.: Kegyúri temetkezés i. m. 18. 32. lábjegyzet.

114 Balázsik T.: Kegyúri temetkezés i. m. 18. 32. lábjegyzet

115 Nyulásziné S. É.: Magyarország címerkönyve. i. m. 102.

116 Nyulásziné S. É.: Magyarország címerkönyve. i. m. 143–144.

tovább erősíti a fenti axiómát, miszerint a Kendék két ága, több generáción keresztül egymás szándékos elkülönítésével használt más-más virág motívumokat. Másrészt, ez a legkorábbi fennmaradt olyan pecsétlenyomat, amelynek az előzőekhez képesti változása biztosan nem ötvöshiba eredménye, hanem szándékos kiegészítése.

Zsigmond ágától több pecsétlenyomatot nem ismerek, az általuk használt motívumok azonban a másik ágnál többször előkerülnek. 1629 után tizenegy évvel láthatjuk ugyanis (I.) András fent említett 1640-es pecsétlenyomatát, amely szinte mindenben Zsigmondéra hasonlít. András tehát nem csak az apjától örökölt és sokszor általa is használt rózsát cserélte le naturalista liliumra, hanem a páncélos kart mint új elemet is használni kezdte. A két ág motívumai tehát ezen a ponton azonosává váltak és ez így maradt a további generációknál is.

András öccse, a már említett (II.) Mihály a források alapján még csak apjuk címerével pecsétel, az ő fia viszont követte nagybátyját, Andrászt. Ő, Kende (I.) Ádám 1670-ben saját monogramjával használt egy liliumos és karos címert [14. kép], ám az átvétel mellett újabb újítással is élt: egy csillagot, valamint félholdat is rakatott a pajzsba. Ez egy újabb címermódosítás a családban, amely újfent nem lehet ötvösi tévesztés eredménye. Ádám címere ezenkívül teljes és ismétlődő motívumos sisakdíszel is ellátott.

Az ő leszármazottjai folytatják ezt a szokást is, a jelvények innentől kezdve, azon túl, hogy mindig liliumos motívummal és karral fordulnak elő, teljes alakosak is maradnak. Ádám fia, Barkóczy Mária férje a következő (II.) Mihály a családban, aki névrokon nagypapjához hasonlóan csak saját apja pecsétjét használja.

Az ő fia (I.) László 1713-ban az „LK DK” (Ladislaus Kende de Kölcse) monogrammal díszítette címerét [15. kép] és használta is ezekben az években folyamatosan.¹¹⁷ A címerről ebben az időben lekerült a csillag és a félhold.

15. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1713. Kende László

16. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1752. Kende János

Az ő fia, a genealógiai táblát elkészítő (II.) János is többször kezébe vette apja pecsétjét¹¹⁸ három, egymástól kicsit eltérő¹¹⁹ sajátja mellett [16–18. kép], amelyeken újra megjelenik a

117 HU-MNL-OL-P 423-1.-1713.; HU-MNL-OL-P 423-1.-1719.; HU-MNL-OL-P 423-1.-1721.; HU-MNL-OL-P 423-1.-1734. stb.

118 Pl. HU-MNL-OL-P 423-1.-1740.

119 Címermódosítás nem történik, a fő motívumokban nem, egyedül a stílusban történik változás.

17. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1763. Kende János

18. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1766. Kende János

csillag és a félhold is. A repertoár tehát a mennyiség terén is bővült, de nem csak ebben történik változás. Az ő, pontosabban felesége kapivári Kapy Terézia használatában láthatunk a családban először házassági címert [19. kép] is, amely a házaspár családi címereit egyesítő típus. Ez az új fajta, mintegy tovább terjedve a családban, később fiúknál (II.) Pálnál is megjelenik 1784-ben [20. kép].

19. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1768. Kende János

20. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1784. Kende Pál

A família kora újkori családi jelvényeinek variációi azonban ezzel nem érnek véget. A már korábban többször említett (I.) András gyermekei tovább színesítik a címerfelhozatalt. Mind (I.) Márton, mind pedig (I.) János jelvénye esetében egy sárkányos motívum tűnik elő [21., 22. kép]. János 17. század végi címere hiányos, benne egy három sárkányfogra hajazó címerképpel. Márton 1691-es címere ennél többet mutat: nála

21. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1691. Kende Márton

22. kép – HU-MNL-OL-P 423-1. (XVII. sz.) Kende János

apja liliumot tartó kar címerképe bukkan fel egy teljes alakos címerben, melynek pajzsát egy saját farkába harapó sárkány fogja körül. Erről, a Báthoryak címerére hasonlító motívumrendszerrel számos legendát lehet olvasni a különféle régi és újabb irodalomban egyaránt. Nagy Iván, kötetében egy Mártonéhoz hasonló címet rajzol a Kende családdhoz és nevezi azt ősinék. Csoma József, Nagy Ivánból kiindulva egy Szentemágocs nemből származó sárkányos lovaggal köti össze a Kendéket (és Kölcseyeket), ezzel magyarázva a jelképet.¹²⁰ A szatmári középkori templomok turistáknak szóló táblái pedig a Báthory családdal hozzák összefüggésbe a Kendéket.

A legvalószínűbb azonban az, hogy egyik tézis sem állja meg a helyét. Mint azt láthattuk, a sárkányos motívumnak a családon belül semmilyen kontinuous előzménye nincsen és az ősök között sem találunk sárkányos lovagot. A Báthory-szál felvetése ennél érdekesebb. Ugyan mindkét sárkányos címet használó Kende bujdosott a Habsburgok elől és az erdélyi udvarban is megfordultak, mindezt nem a Báthoryak idején tették.¹²¹ Arról sincs tudomásunk, hogy a Báthory család familiárisai lettek volna,¹²² ellenben azt tudjuk, hogy Erdélytől politikai értelemben is eltávolodva mindkét Kende a Habsburgok hűségére tért.¹²³

Sokkal valószínűbb, hogy a két fiú anyjuk családi címerét használta, illetve ötvözte azt apjukéval. Édesanyjuk ugyanis Sándor Erzse volt. Nagy Iván a helybéli Sándor családkorról nem sok említést tesz, azonban a Johann Siebmacher nevet viselő, számos magyarországi családi címet felsorakoztató kötetek lapjai között szerepel egy buthkai Sándor család, melynek címerképe pont egy hármass sárkányfog.¹²⁴

Összefoglalva, a Kendék összesen nyolc alkalommal változtatnak jelentős módon megkülönböztető jelvényeiken. Ebből azonban ki kell venni azokat az eseteket, amelyek nem minden kétséget kizáróan igazolják a tudatos döntéseket. Az első címerek róza és lilium motívumai ötvöshibát is mutathatnak és ugyanígy, a család általi nemzeti címerhasználat sem biztos, (I.) György címerének a tudatos kategóriába sorolása tehát nem megalapozott. A másik eset (I.) Mártoné, akinél lehetséges, hogy a fenti esetben nem címermódosítást látunk, pusztán az anyai ág jelvényének egyszeri használatát. E tekintetben mindenesetre a máshol meg nem jelenő anyai pecséthasználat mint rendhagyó eset emelendő ki. A maradék hat változtatás azonban tehát, véleményem szerint nem lehet más, mint tudatosság eredménye.

120 Nagy I.: Magyarország családai. i. m. VI. 187. Csoma József: Magyar nemzeti címerek. (A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig III.) Bp. 1904. 159.

121 Balázsik T.: Kegyeri temetkezés i. m. 12–13.

122 A Báthoryak „sárkányfogas” címerének legendájáról lásd. Kruppa Tamás: Tradíció és propaganda keresztútján. Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából. Bp. 2015. 36–38.

123 Kende Márton 1677-ben. Benczédi László: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685). Bp. 1980. (Értekezések A Történeti Tudományok Köréből 91.) 96.; Kende János legkésőbb 1683-ra. Csürös Ferencz: A debreczeni diárium. (Hatodik és hetedik befejező közlemény). Magyar Történelmi Társ. sorozat, 12. (1911) 51.

124 Csergheő, Géza von: Der Adel von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone. (J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch IV/15.) Nürnberg, 1893. Taf. 399.

A család címerei jól láthatóan az egész korszakban változnak, tehát mindenképpen foglalkoznak velük használóik. A nagy képen túl, a családtagok odafigyelése a módosítások terén ezen kívül szabályosságot és következetességet is mutat. Jól láthatók a rokonok közötti címerátvételek, a testvérek hasonló hozzáállásai a címerátalakításokhoz, a divatok és stílusok következetes váltakozása és a generációk, ágak elkülönülése, illetve az is, hogy számos családtag készítet saját, jelvényel ellátott pecsétet.

A címermódosítás mint a másiktól való különbözőség kifejezésének eszközére Kende (II.) János példája mutat rá a leginkább. A családból ő az egyetlen, akinél három saját pecsétlenyomat is felbukkan. Ezek közül mind a három olyan címet tartalmaz, amely az apai címerhez képest, a heraldika szabályai szerint egyformán módosított. Míg a sisak, takarók és címerek, tehát a stílus tekintetében eltérnek egymástól, addig az újonnan megjelenő csillag és hold, tehát a fő motívumok változatlanok maradnak. Látszólag, János tehát különféle divatok szerint csináltat új címereket, de a fő motívumokat, melyek megkülönböztetik őt apjától, nem változtatja meg. E mögött azt sejtethetjük, hogy az új, módosított címet már saját megkülönböztető jelvényeként is értelmezhetette a családon belül, pont úgy, ahogyan azt a nyugati címerhasználatban is látani.

Hozzá kell azonban azt is tenni, hogy levelezései során mindenféle rendszer nélkül: feladási helytől, címzettől és irattípustól függetlenül változtatja más-más stílusú címereit az évek során.¹²⁵ Ezt egy másik, nagyobb forrásbázissal összevetve általánosnak gondolhatjuk. A 19. században élt mándi Mátyás Péter szatmári másodalispán, az 1806-tól 1861-ig terjedő időszakban összesen 97 dokumentumot hitelesít kézjeggyel, melynél 70 alkalommal címeres pecséthasználatot is láthatunk. Ő összesen tízféle címerváltozáttal dolgozik, amelyek szintén csak a használójuk kedve szerint kerülnek rá a különféle iratokra.¹²⁶

A tasnádszántói Becsky család címeres nemeslevelét nem ismerjük, ősi család lévén vélhetően felvett címerrel rendelkeztek.¹²⁷ A jelvény pecsétlenyomatban megjelenő alakja családi levéltárunkban, csakúgy, mint a Kendéknél az 1500-as évek végétől figyelhető meg. A család jelvénye sokkal kisebb számban és rosszabb minőségben őrződött meg számunkra, mint a kevesebb vagyonnal bíró Kendék esetében. Becsky (I.) György az első, akinél 1597-ből egy hiányos címer, benne két alakkal és egy „B G” monogrammal maradt meg. [23. kép]

125 Nincsen dedikált címerváltozata például csak a hivatalos, vagy családi leveleknek, szerződéseknek stb., hanem évtől is függetlenül egyszer az egyik, másszor a másik pecsétet láthatjuk a különféle iratokon. HU-MNL-OL-P 423-1.-1752.; HU-MNL-OL-P 423-1.-1763.; HU-MNL-OL-P 423-1.-1766.; HU-MNL-OL-P 423-1.-1768.

126 Mátyás Péter címerei nem csak stílusukban térnek el egymástól, de címertöréseket is tartalmaznak, ettől függetlenül jól példázzák a fentieket. HU-MNL-OL-P 489-1.-1609 [Mátyás család]; HU-MNL-OL-P 489-1.-1822; HU-MNL-OL-P 489-1.-1830; HU-MNL-OL-P 489-1.-1850; HU-MNL-OL-P 489-1.-1852; HU-MNL-OL-P 1969-1552. [Perényi család]

127 Mivel a címeradományokat is dokumentáló Libri Regii-be nem minden donatio került feljegyzésre, ezért ez biztosan nem állítható, a család bármikor nyerhetett címeres armálist is.

23. kép – HU-MNL-OL-P 1822-2.-3.-12. (1597.) Becsky György

24. kép – HU-MNL-OL-P 44-2.-9. (1616.) Becsky Anna

György lánya Becsky Anna 1616-ból származó, már jobban, de éppen csak kivehető pecsétlenyomata [24. kép] egy tojásdad pajzsban helyet foglaló alakpár, amely egy csúcsos tárgyat tart. A két pecsét bizonyosan nem azonos, utóbbin „B A” monogram szerepel.

Becsky Anna Melith Györgyné Becsky Zsuzsanna nevű unokahúgának 1654 és 1680-ból ránk maradt, azonos pecsétlenyomótól származó viaszlenyomata a következő. A korábban már megfigyelhetőek az alakok, amelyek itt is és minden bizonnyal a felmenőknél is oroszlánok voltak. A második, szinte tökéletes maradvány [25. kép] azonban ennél érdekesebb. Ebben ugyanis egy angyalfej látszik, amelyet a két oroszlán tart. Véleményem szerint ez egy új „jövemény” a család jelvényeiben, ugyanis sem az idősebb rokonságnál nem ismerhető fel hasonló, sem pedig a leszármazottaknál nem kerül elő angyalfej újra.

25. kép – HU-MNL-OL-P 44-2.-80. (1680.) Becsky Zsuzsanna

26. kép – HU-MNL-OL-P 1822-2.-7. (1687.) Becsky György

Zsuzsanna (III.) György nevű unokaöccse, aki Károlyi Teréziát veszi el, szintén nem ilyen motívummal pecsétel. Az ő címere is teljesen a Zsuzsannán kívüli elődökét követi, az oroszlánok egy kisebb tárgyat emelnek az égbe. A Kendékkal szinte egyszerre, egy 1687-ből megmaradt pecsétlenyomaton megjelenik a család első teljes, sisakdíszes címere [26. kép], amelyet aztán már mindenki így használ.

Becsky György és Károlyi Terézia fia (IV.) György sem változtat a szokásokon. 1716-ban egy másik pecsétből származó lenyomattal [27. kép] hitelesíti megállapodását. A címer itt is teljes. A két oroszlán által tartott tárgy nála egészen kivehető: minden bizonnyal egy jogart kell látnunk benne.

27. kép – HU-MNL-OL-P 44-2.-92. (1716.) Becsky György

28. kép – HU-MNL-OL-P 44-2.-100. (1746.) Becsky László

Az újabb generáció képviselője, György fia (II.) László 1746-ban teljes címerrel pecsétel, rajta az előbbi címerképpel [28. kép]. Jelentős változtatással ő sem él, leszámítva a szokásos pajzsforma-módosítást és saját monogramjának pecsételőbe vésetését.

Az ő három testvére (V.) György, (I.) Ferenc, (II.) István és egyikük özvegye Becsky (I.) Gáborné Semsei Mária aztán 1780-ban, ritka módon¹²⁸ négy különféle címerrel hitelesíti

29. kép – HU-MNL-OL-P 44-2.-127. (1780.) Becsky György

30. kép – HU-MNL-OL-P 44-2.-127. (1780.) Becsky Ferenc

31. kép – HU-MNL-OL-P 44-2.-127. (1780.) Becsky István

32. kép – HU-MNL-OL-P 44-2.-127. (1780.) Becsky Gáborné Semsei Mária

megállapodását [29–32. kép]. A mély heraldikai elemzést nélkülözve elég annyit megállapítani, hogy három címerben az

¹²⁸ Közös dokumentum hitelesítése esetén a családok általában egyik tagjuk pecsételőjét és címerét használják.

oroszlánok jogart, míg egyben koronát tartanak. Ugyanígy, a pajzsok is típusbéli eltérést mutatnak, ahogyan azt már többször tapasztalhattuk.

Összegezve, a Becskyekek voltaképpen kétszer követnek el címermódosítást a vizsgált időszakban, a Kendékhez képest sokkal állandóbb a családi jelvényük. A két változtatás közül az egyik, a jogar koronára cserélése akár ötvöshibának is tekinthető, lévén két királyi jelvényről van szó. Az angyalfej feltűnésével viszont más a helyzet. Ahogyan a Kendéknél, úgy itt is a rokon családoknál keresendők a válaszok. Becsky Zsuzsanna esetében férje, Melith György családja az, amely-nél angyalos címerképet találunk.¹²⁹ A motívum módosítását vagy egy személyes, vagy pedig egy rangosabb családba való beházasodást jelző gesztusként értékelhetjük. Hasonló indok húzódnhat meg a 19. század elején élt Mátyás Benjámín és József cselekedete mögött, amikor a sógornőjük, darvai Darvay Éva címerét kezdték el használni pecsétlenyomat formájában, saját monogramjukkal ellátva azt(!).¹³⁰ A helyi közösség számára jobban ismert, vagy rangosabbnak tartott család szimbólumától nagyobb tekintélyt várhattak maguknak.

A Becskyekek Kendékhez képest mutatott kisebb számú címervariációja is feltételezhetően hasonló felfogást tükröz. A Becsky-címer a família magasabb vagyoni helyzete és rangosabb rokonai révén ismertebb lehetett a helyi nemesség számára. A címer alapmotívumainak megőrzése ezért fontosabb lehetett a számukra, amelyet csak a Melithekkel való házasság jelzésének szándéka módosíthatott. Mind a Kendéknél, mind pedig a Becskyekeknél megjelentek a divat hatásai. Ahogyan kiemeltem, a hiányos címerről a teljes alakosra való váltás, illetve a stíuselemek váltakozása hasonlóan ment végbe. Szintén közös tulajdonsága a két családnak, hogy tagjaik, ahelyett, hogy ősi felmenőik pecsételésre alkalmas eszközeit és ékszereit használnák, újabbakat készítenek. Ez pedig még akkor is így van, ha címermódosításra nem kerül sor. Érdekes nőtörténeti aspektus, hogy a vagyonosabb Becskyekeknél több nőtől származó pecsétlenyomat maradt.

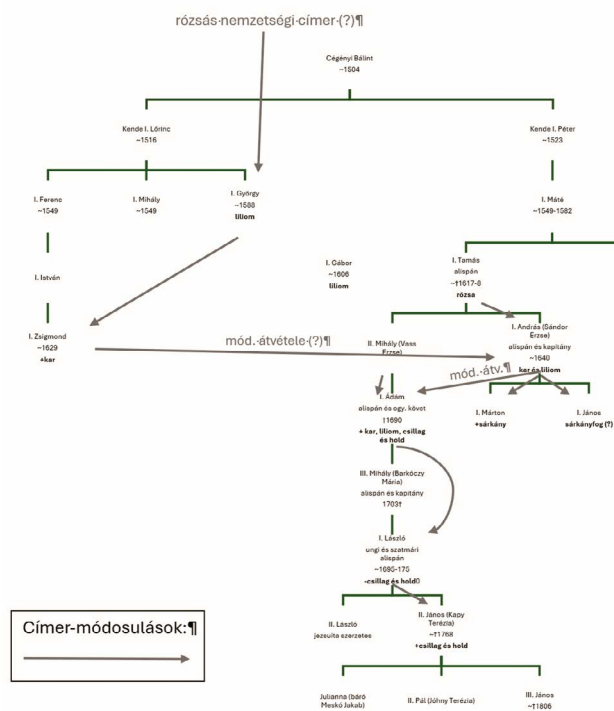
Konklúzió

Az általam megvizsgált északkelet-magyarországi köznemesek után kevés olyan forrás maradt fenn, amely teljes családok generációkon átívelő önreprezentációjába engedne bepillantást. Ennek egyik oka lehet az ilyen jellegű források megsemmisülése, a másik pedig a réteg e téren folytatott kisebb volumenű erőfeszítése. A szinte kizárólag földbirtokügyeikről tudósító levéltáraik fő üzenete az, amelyet elsőre is elárulnak magukról: a családok számára a középpontban a gazdasági stabilitás állt. Erre a legeklatánsabb példa, hogy még a genealógiai tábláik is e témakörnek voltak alárendelve, miközben azok a reprezentációnak is tökéletes alanyaivá válhattak volna. A reprezentatív köznemesi családfák elkészülte a 19.

századra jellemző, ennek a vizsgált családok kapcsán csak a kora újkori előképe látható. E téren is egyedül Kendé (II.) János tevékenysége emelhető ki. Az ő, Esterházyakkal kapcsolatos ismeretei és történelmileg szinte teljesen hiteles rajzai akár egy kezdetleges kutatómunka lenyomatait is tükrözhetik. A reprezentációs szándék azonban itt sem bizonyítható.

Ezzel ellentétben, a címerhasználat mögötti aktivitás megkérdőjelezhetően a vizsgált korszakban. A címeres pecsételés a forrásszegény és főnemesi mintákat kevésbé átvevő köznemesség egyik legjobban vizsgálható területe. A címerpecsétek, dokumentum-hitelesítő szerepük okán, nagy számban vannak jelen a köznemesség levéltáraiban. A családi jelvény, legyen az a familián belül folyamatosan „mozgásban” a tudatos változtatások révén, vagy gyakoroljanak vele gesztust, esetleg jelöljenek a segítségével házassági és hierarchiális kapcsolatokat, mindig jelentéstartalommal ruházódik fel. A címerhasználat az önreprezentáció élő eleme.

Ennek tükrében különösen érdekes az, hogy a családok ego dokumentumaikban ritkán találunk olyan sorokat, amelyek elárulnák ezek megváltoztatásának okait. Ez, a korabeli szövegszerűség ilyen mérvű dominanciájára utaló jel még jobban – ide véve a pecsétlenyomatokat – is megközelítsen minden társadalomtörténeti témát.

129 Csergheő, G. v.: Der Adel von Ungarn. i. m. IV/15. Taf. 307.

130 HU-MNL-OL-P 489-1.-1804; HU-MNL-OL-P 489-1.-1810. A sógornő családjának címere: Csergheő, G. v.: Der Adel von Ungarn. i. m. IV/15. Taf. 98.